

İçindekiler Tablosu

<u>Giriş</u>	1
<u>1. Tanzimat'ın Hazırlanması, İlanı ve Tahlili</u>	4
<u>1.1. Tanzimat'ı Hazırlayan Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler</u>	2
<u>1.2. Fermanın Hazırlanması ve İlanı</u>	5
<u>1.3. Fermanın Tahlili</u>	7
<u>2. Tanzimat'ın İlânına İlk Tepkiler ve Uygulamanın Başlaması</u>	9
<u>2.1. Olumlu Tepkiler</u>	9
<u>2.2. Olumsuz Tepkiler</u>	11
<u>2.3. Tanzimat'ın Uygulanmaya Başlaması ve Görevli Kurumlar</u>	16
<u>Sonuç</u>	19
<u>Ekler</u>	19
<u>Ek 1: Gülhâne Hattı-ı Hümayûnu (Tanzimat Fermanı)</u>	20
<u>Ek 2:</u>	22
<u>Dipnotlar</u>	30

Dr. Coşkun ÇAKIR

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi / Türkiye

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

“Galata’daki Voyvoda Karakolunda bir tabur ağası varmış. Hıristiyan halk arada sırada bir Müslüman yakalayıp karakola götürür, bana gavur dedi diye yakını ve cezalandırılmasını isterlermiş. Tabur ağası ‘Ay oğul!

Anlatamadık mı? Tanzimat var, gavura gavur denmeyecek, söyleye söyleye dilimizde tüy bitti’ diye suçluyu azarlar, paylarmış”

Abdurrahman Şeref; Tarih Musahabeleri

Giriş

Osmanlı tarihinde çoğu kimse tarafından kabul edilen Tanzimat hareketinin ilk batılılaşma fikri olduğu görüşü eksik bir yaklaşımdır. Tanzimat’ı hazırlayan bir dizi ıslahat hareketine Abdülmecid’den önceki padişahların zamanında girilmiş, bunların bir kısmı başarıyla sonuçlanırken çoğu da akim kalmıştır. Tanzimat konulu çalışmaların bir numaralı kaynağı ‘Türkiye ve Tanzimat’ adlı klasik eserin yazarı olan Engelhardt ve Ubcini de Tanzimat hareketinin II. Mahmut Dönemi’nde başladığı kanaatindedirler.¹ Abdurrahman Şeref’e göre Tanzimat III. Selim ve II. Mahmut’un başlattıkları reformların devamıdır.² Bu ıslahatları, Ahmet Refik gibi, III. Mustafa ve hatta III. Ahmet’le başlatanların yanında,³ II. Osman’a (Genç Osman) kadar götürenler de mevcuttur.⁴

Aslında Osmanlı Devleti’nde Lale Devri’nden önce ıslahat yapılmadığı iddia edilemez. Genç Osman olsun, IV. Murat olsun bazı ıslahatlar yapmışlar ve başarılı da olmuşlardır. Yine Köprülü sülâlesine mensup vezirlerin girişimlerini de buna eklemek gerekir. Ancak, Lale Devri öncesinde gerçekleştirilen bütün bu ıslahatlar içe dönük ve Avrupa etkisinden uzak olmuştur. Bu ıslahatların temel amacı bozulan düzenin ıslah edilmesi, yeniden eski şanlı devirlere ulaşılması olmuştur.⁵

Osmanlı Devleti’nde yapılan ıslahatları iki grupta toplamak ya da mütalaa etmek mümkündür. Bunlardan birinci grubu, devletin kendi tarih ve kültürü baz alınarak yapılan ıslahatlar, ikinci grubu ise Avrupa kültür ve medeniyetinden etkilenecek şekilde yapılan ıslahatlar oluşturmaktadır. Tanzimat, ikinci grupta yer alan türden ıslahatların bir neticesi olarak gerçekleşmiş geniş bir ıslahat programı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶

1. Tanzimat’ın Hazırlanması, İlanı ve Tahlili

1.1. Tanzimat’ı Hazırlayan Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler

Tanzimat’ın ortaya çıkmasında etkisi olan faktörler iç ve dış faktörler olmak üzere iki kısımdır. İç faktörler, Tanzimat’ın bir sonuç olarak ortaya çıktığı Osmanlı batılılaşma ve ıslahat hareketlerini anlatırken genel olarak üzerinde durulan hususlardır. Dış faktörler ise Osmanlı Devleti’nin müdahale edemediği bir alanda cereyan eden hadiselerdir.⁷ Ne var ki

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

Engelhardt'ın da belirttiği gibi,⁸ dış faktörler daha güçlü olmuştur. Bu faktörleri aşağıdaki gibi kısaca özetlemek mümkündür:

1.1.1. Mısır Sorunu

II. Mahmut zamanında, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, Fransızların yardımıyla bir çok reform yapmış ve oldukça güçlenmişti. Mora isyanının bastırılmasında gösterdiği yararlılıklardan dolayı kendisine Girit valiliği vadedilmişti. Ancak, paşa bunun yanında Suriye valiliğini de istemiş ve bu isteği sultan tarafından reddedilmişti. Bu gelişmeler üzerine Mısır ile Osmanlı Devleti arasında savaş hali başlamıştı. O kadar ki Nizip'te yenilen Osmanlı ordusu geriye çekilmek zorunda kalmış, M. Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır Ordusu Kütahya'ya kadar gelmişti. Bununla da kalmamış, Donanma komutanı Ahmet Paşa, düşmanı olan Hüsrev Paşa'nın Rauf Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilmesine kızarak donanmayı Mısır'a götürmüş ve Mehmet Ali Paşa ile birleşmişti. Bu durum İstanbul'da büyük telaşa neden olmuştu. O sırada Reşid Paşa Mısır meselesinin çözümü için çalışmalar yapmaktaydı. Tam da bu sırada, 1 Temmuz 1839'da, II. Mahmut bu kara haberi almadan ölmüş ve yerine Abdülmecid geçmişti.⁹

Mısır meselesi Osmanlı Devleti'ni yabancı devletlerle bazı anlaşmalar yapmak zorunda bırakmıştır. II. Mahmut önce Rusya'nın desteğini almış ve bu devletle Hünkar İskeleyi Anlaşması'nı imzalamıştır. Ancak bu gelişmeyi fark eden İngiltere ve Avusturya devletleri Osmanlı'nın Rusya'nın kontrolüne girmesine izin vermek istememişler ve devreye girerek II. Mahmut ile M. Ali Paşa'nın arasını bulmuşlardır. Ancak Osmanlı durumdan memnun olmamıştır. Mısır sorunu Tanzimat Dönemi'nde de devam etmiş, Reşit Paşa'nın girişimleriyle milletlerarası bir konferans düzenlenmiştir. 15 Temmuz 1840 tarihinde Londra'da toplanan konferans sonunda alınan kararlar gereğince Mısır valiliği M. Ali Paşa'nın çocuklarına kalabilecekti. Ayrıca Suriye valiliği de paşaya bırakıldı.¹⁰

1.1.2. 1838 Balta Limanı (Ticaret) Antlaşması

Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen önce, 16 Ağustos 1838'de, ilki İngilizler ve ikincisi Fransızlarla olmak üzere bir dizi anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma hükümleri daha çok yabancıların menfaatlerine göre düzenlenmiştir.¹¹ İlber Ortaylı her ne kadar Tanzimat Fermanı'nın içinde ticaretle ilgili hüküm bulunmamaktadır dese de,¹² genel olarak anlaşma hükümleriyle fermanın hükümleri çelişmemekte, bilakis örtüşmektedir.

Sözü edilen anlaşmalar içinde şüphesiz ilki ve en önemlisi 16 Ağustos 1838'de İngilizlerle imzalanan Balta Limanı (Ticaret) Antlaşmasıdır. Bu anlaşmanın imzalandığı konjonktüre yukarıda kısmen temas edilmişti. Bunu biraz daha açmak gerekmektedir.

İngiltere, Sanayi Devrimi sonrasında, Avrupa ülkelerine ucuz ve kaliteli mallar satmaya başlamış, İngiliz malları kısa sürede bu ülkelerin pazarlarını istila etmişti. Avrupalı devletler önlem almak gereğini düşünmüşler, bu doğrultuda bir çok malın ülke içine girişini yasaklamışlar ve gümrük duvarlarını yükseltmişlerdir. Böylece İngiliz mallarının rekabetine

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

karşı koymak istemişlerdir. Bu konuda önemli bir başarı da sağlamışlardır. Osmanlı sanayii ise 19. yüzyılın başlarına kadar kendi iç pazar ihtiyacını karşılama imkanına sahip iken, birden İngiliz mallarının, özellikle pamuklu ve yünlülerinin ağır rekabeti altında kalmıştır. Zira Avrupalı devletlerin İngiliz mallarına karşı aldığı tedbirler İngilizler'i başka pazarlar bulmaya itmiş, bu arada Osmanlı pazarını keşfetmişlerdir. O zamana kadar Osmanlı ticaretinde söz sahibi olan Fransızların yerini hızlı bir şekilde İngilizler almaya başlamışlardır. Ancak, iç gümrük ve tekel uygulamaları İngilizler'in ithalat ve ihracat uygulamalarında önemli bir engel teşkil etmiş, rekabet gücünü zayıflatarak sürümünü azaltmıştır. Öte taraftan M. Ali Paşa ile II. Mahmut arasındaki çatışma had safhasına ulaşmıştır. Yardıma ihtiyaç duyan II. Mahmut İngiliz desteğini kabul etmiş ve adeta bu desteğin bir bedeli olarak bu anlaşma imzalanmıştır.¹³

Anlaşma, 16 Ağustos 1838'de Balta Limanı'nda imzalanmış, 8 Ekim 1838'de İngiltere adına kraliçe Victoria, Kasım başlarında da Osmanlı Devleti adına II. Mahmut tarafından tasdik edilmiştir. İki kısımdan ibaret olan anlaşmanın birinci kısmı dahilî ticaretle ilgili olup yedi maddeyi, ikinci kısım ise, İngiltere'den ithal edilecek mallarla ilgili olup üç maddeyi ihtiva etmiştir.¹⁴

1838 Ticaret Anlaşması'nın başlıca hükümleri dört madde altında özetlenmiştir:¹⁵

1. Eski anlaşmalarda yer alan ihraç yasakları, belli mallar üzerine konulmuş tekel uygulamaları ve malların bir yerden başka bir yere naklinde istenilen tezkere sistemi kaldırılmıştır.
2. İngiliz tüccarına 'en ziyade müsaadeye mazhar' millet vasfı tanınarak yerli tüccarla aynı haklara sahip olmuştur.
3. İngiliz tüccarının ödediği bütün iç gümrükler kaldırılmış ve sadece %3'lük ihraç resmi baki kalmış ve ihracatta %9, ithalatta ise %2 vergi ödemesi kararlaştırılmıştır. Böylece ihracat için %12, ithalat için %5 oranları belirlenmiştir.
4. İngiliz tüccarı kendi ülkeleri dışındaki devletlerden getirdikleri malların da serbest olarak Osmanlı Devleti sınırları içinde ticaretini yapma hakkını elde etmişlerdir.

İngilizlerle başlayan anlaşma müzakerelerinde Türk heyeti başkanı Tahir Efendi mümkün olduğu kadar taviz verilmemesi hususunda ısrar ederken devre dışı bırakılmış, anlaşma son halini Reşit Paşa'nın nezaretinde ve gizli pazarlıklar sonucu almıştır.¹⁶ O kadar ki, Fransız elçisi Fransa Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda, İngilizler'in beklediğinden fazlasını Osmanlı yöneticilerinin verdiğini belirtmektedir. Mektupta mesele 'Babıali hiç bir vakitte bu muahede ile yaptığı kadar fedakarlıklar yapmak derekesine düşmemiştir' denilmek suretiyle özetlenmektedir.¹⁷ Anlaşma İngiltere'de büyük bir memnuniyetle karşılanmıştı. Bu memnuniyet dışişleri bakanı Palmerston'un 1849 yılında, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, 'Ticaret münasebetlerinde Osmanlı Devleti bütün diğer devletlerden daha fazla serbest müsaadelerde bulunmaktadır' şeklinde ifade edilmiştir.¹⁸ Bu durum, İngilizlerin Osmanlılar üzerinde daha fazla nüfuz sağlamasından başka bir şey değildi. Böylelikle İngiliz diplomasisi büyük bir başarı sağlamış oluyordu. Bu başarı İngiltere Devleti'nin Babıali'ye her istediğini yaptıracağı intibasını uyandırmıştır.

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması'nı 25 Kasım 1838'de Fransa ile imzalanan ticaret anlaşması izlemiştir. Daha sonra benzer hükümler ihtiva eden benzer anlaşmalar Sardunya, Felemenk, Belçika, Prusya, İsveç, Danimarka, Toskana, Hamburg, Portekiz, Rusya, Sicilya ve Brezilya gibi devletlerle de imzalanmıştır.¹⁹

1.1.3. Balkanlarda Milliyetçilik Hareketleri ve Avrupa Devletlerinin Baskıları

1789'da Fransız İhtilali'nin bir sonucu olarak ortaya çıkan milliyetçilik cereyanı Avrupa'yı etkisine almış, bu arada Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da yer alan eyaletleri de bundan nasibini almıştı. Özellikle Fransızlar millî ve dinî unsurları kullanarak Osmanlı idaresindeki milletleri kışkırtmaya başlamıştı. Bununla da kalınmamış Müslüman unsurlar da bu vetireye dahil edilmiş, bu noktada Mısır başta gelmişti.²⁰ Fransa'nın buradaki amacı Mısır'ı egemenliği altına almak ve Akdeniz'i bir Fransız gölü haline getirmektir.

Osmanlı Devleti bünyesindeki Hıristiyan teb'a arasında yapılan milliyetçilik çalışmaları bir süre sonra meyve verdi ve ilk olarak 1804 yılında Sırp'lar isyan etti. Uzun bir süreden sonra 1816'da Sırp'lar özerk bir statü elde ettiler. 1820'de Eflak ve Boğdan, 1821'de Mora isyanları başladı. 1829'da bağımsız bir Yunanistan kuruldu. Tanzimat'ın hemen öncesinde Bulgaristan'da da karışıklıklar ve ayaklanmalar başladı.²¹

Avrupalı devletler iktisadî ilişkilerini gayrimüslim yerli teb'a üzerinden yürütüyorlardı. Onları önce tercüman olarak istihdam etmişler, sonra da müstakil bir tüccar grubu olmalarında etkili olmuşlardı.²² Bu devletlerin ilişki içinde oldukları Hıristiyanlar (Rum ve Ermeniler) ve Museviler, bu devletlere sürekli şikayetlerde bulunuyorlar, onlar da bu vesileyle Osmanlı'yı köşeye sıkıştırıyorlardı. Bu hususa bir de dinî olarak yürütülen misyonerlik faaliyetlerini eklemek gerekir.²³

Avrupalı devletler, Hıristiyanlıklarını bahane ederek, Osmanlı Devleti'ni zayıf düşürmek için gayrimüslim unsurlara hamilik yapmaya başlamışlardı. Rusya bir taraftan Balkanlar'da Bulgarlar'ı destekliyor ve Bulgar milliyetçiliğini körükleyerek onları Osmanlı'ya karşı isyana teşvik ediyordu. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'ndeki Rum ve Ermeni Ortodoksların dinî haklarını gerekçe göstererek bu cemaatlerle ilişkiye geçiyor ve açıkça Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışıyor. Ermeniler'in katolik oldukları tezinden hareketle Fransa da Katolik cemaati ile ilgili olarak devlete telkinlerde bulunuyordu. Hıristiyan mezhepler vasıtasıyla kendi çıkarlarını koruyan Fransa ve Rusya'nın faaliyetlerini izleyen İngiltere de aynı yöntemle başvurarak bölgede Protestanlık propagandası yaptı ve bir Protestan cemaati oluşturdu. İngiltere'nin bu teşebbüsünü Almanya ve ABD de desteklemişti.²⁴

1.2. Fermanın Hazırlanması ve İlanı

1.2.1. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Kuruluşu

II. Mahmut'un 1826-1839 yılları arasında gerçekleştirdiği ıslahatlar bir yanıyla III. Selim ıslahatlarının devamı, diğer taraftan da Tanzimat ıslahatlarının öncüsü olmuştur. Bu

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

noktada, 'Tanzimat' kavramının 1839'dan önce kullanıldığını ve Tanzimat'ın II. Mahmut döneminde ilan edilmesinin planlandığını görmekteyiz.²⁵ Akif Paşa'nın itirazları fermanın ilanını engellemiş ve geciktirmiştir. Akif Paşa II. Mahmud'a iktidarının sınırlanacağı konusunda uyarıda bulunmuştur.²⁶

Mustafa Reşit Paşa Osmanlı Devleti'nde bir dizi reform yapmayı kafasına koymuştu. Bu projeye "Tanzimat-ı Hayriye" adını vermiş ve bu reform paketini hazırlayıp bir hatt-ı hümayunla ilan edilmesi hususunda II. Mahmud'u ikna etmişti.²⁷ Bu amaçlarla 24 Mart 1838 yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kuruldu. Meclisin görevi Tanzimat-ı Hayriye'nin nasıl hazırlanacağını müzakere etmek idi. Meclis 31 Mart 1838'de ilk toplantısını yaptı.²⁸

Haftada dört gün toplanan ve toplantılarını sarayda yapan meclis ilk etapta kuruluşunun yeni olması nedeniyle işleyişine ilişkin meselelerin çözümüyle uğraştı. Müsaderenin kaldırılması, rüşvetin önlenmesi, vergi reformu gibi konular üzerinde bazı çalışmalar yapmakla birlikte istenilen verimlilik sağlanamadı. Bu meclis daha çok II. Mahmut Dönemi ile Tanzimat Dönemi arasında bir geçiş sağlamıştır.²⁹

Reşit Paşa II. Mahmut ölüp de yerine Abdülmecit tahta çıktığında İngiltere'de idi. İstanbul'a gelerek, Tanzimat'ın ilanına kadar geçen dört aylık süre içinde hazırlıklar yaptı. Uzun görüşmelerden sonra Abdülmecid'i Tanzimat Fermanı'nın ilânına ikna etmiş, ayrıca fermanı kendisinin okumasını da kararlaştırmıştır.³⁰

1.2.2. Fermanın-Hatt-ı Hümayun-Okunması

Reşit Paşa padişahı ikna ettikten sonra, gelişmelerin sıcaklığını yitirmemek ve bir engelle karşılaşmamak için acele olarak Hicrî 26 Şaban 1255/Miladî 3 Kasım 1839 pazar günü fermanın ilânını gerçekleştirdi.³¹

Tanzimat Fermanı'nın okunduğu gün Topkapı Sarayına dahil Gülhane köşkü içinde büyük bir merasim yapıldı.³² Fermanı bizzat Mustafa Reşit Paşa okudu, Padişah Abdülmecid merasimi Gülhane Köşkünden izledi. Törene sadrazam, şeyhülislam, bütün saray erkanı ve devlet adamları, ulema, esnaf cemiyetleri, Rum ve Ermeni patrikleri, hahambaşı ve İstanbul'da bulunan yabancı devlet temsilcileri katıldılar.³³ Tarihçi Lütfi Efendi o günki manzarayı şöyle özetler: "Muharrir-i fakir dahi orada kürsüye yakın yerde bulunup bi-ibaretiha Hatt-ı Hümayunu istima' eyledim; o hüsn-i kıraat ve letafet-i hitabet görülmüş şey değil idi; akabinde toplar atılarak kurbanlar kesildi ve keyfiyet bil-cümle memalike i'lan o gündün bed' ile usûl-ı cedideye teşebbüs olundu".³⁴

Tanzimat Fermanı, ilanından yaklaşık yirmi gün sonra devletin resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi'nin 187 numaralı ve 15 Ramazan 1255/22 Kasım 1839 tarihli nüshasında yayınlandı. Arkasından Fransızcaya tercüme edilerek İstanbul'da bulunan yabancı devlet temsilciliklerine gönderildi.³⁵ Ferman okunduğu yere istinaden "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" adını aldı. İlân edildiği yere, üzerine fermanın kazınarak yazılacağı mermerden bir abide

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

dikilmesi kararlaştırıldı, ancak saraya dahil bu yere merasim zamanı halkın girmesine zorluk çıkaracağından bu işten vazgeçildi.³⁶ Hatt-ı Hümayun, kendisine duyulacak saygının bir nişanesi olarak sarayda Hırka-yı Şerif Dairesi'ne konuldu.³⁷ (Ferman'ın Türkçe harflerle çevirisi EK-1'de yer almaktadır).

1.3. Fermanın Tahlili

1.3.1. Tanzimat Kavramı ve Tanzimat'ın Dönemi

Tanzimat kelimesinin lügat manası "düzenlemeler" şeklinde verilebilir. Bu terim 'tanzim' kelimesinin çoğulu olup, o da 'nizam verme' anlamına gelmektedir.³⁸ Nasıl ki 'Nizam-ı Cedit' kavramının, 'yeni düzen' ya da 'yeni askeri düzen' anlamının dışında, geniş manasıyla, başlangıcı ve sonu belli olan bir dizi ıslahatı ifade ederse,³⁹ "Tanzimat" da 3 Kasım 1839'da ilân edilen ferman dışında, Osmanlı Devleti'nin en önemli reformlarının yapıldığı bir dönemi ifade etmektedir.⁴⁰

Tanzimat Dönemi, 3 Kasım 1839 tarihinde, Padişahın Hatt-ı Hümayunu'nun Topkapı Sarayının Gülhane Bahçesi'nde okunmasıyla başlar. Fakat Tanzimat Dönemi'nin ne zaman son bulduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bazı yazarlar sadrazam Âli Paşa'nın ölüm tarihi olan 1871 yılını esas alırlar.⁴¹ Bunlara göre Tanzimat, Mustafa Reşit, Âli ve Fuad Paşaların eseridir, Âli Paşa'nın ölümüyle de bu devre kapanmıştır. 1876 yılını esas alanlar⁴² bu tarihte devletin görünüşünde bazı temel değişimler olduğunu zikrederler. 1908'de Meşrutiyet'in ilânını yönetim biçiminde bir değişim olarak ele alanlar ise Tanzimat Dönemi'nin sonunu bu tarihe kadar getirirler.⁴³ Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar devam etti diyenlerin yanında,⁴⁴ daha geniş yorum yapanlar da yok değildir. Mesela Steinhaus'a göre bu dönem, Saltanatın yıkılış tarihi olan 1922'ye kadar sürmüştür.⁴⁵

Fakat bütün bu farklı yaklaşımlara rağmen bu konudaki genel kabul, bu Dönemin 1839-1876 yıllarına tekabül ettiği görüşüdür. Tanzimat Dönemi genellikle iki alt dönemde incelenmektedir. 1856'da ilan edilen ikinci bir ferman olan Islahat Fermanı ile dönem ikiye ayrılmakta, bu tarih doğrultusunda Tanzimat'ın birinci ve ikinci dönemi ayrımı yapılmaktadır.⁴⁶

Tanzimat Dönemi ile ilgili farklı yaklaşımlar tarifi için de geçerlidir. Engelhardt'a göre Tanzimat: "Her şeyden önce Türkiye'ye karşı daha mülayım ve müsaadekâr davranmasını temin için Avrupa'yı memnun etme hareketi"dir.⁴⁷ "Avrupa'dan mülhem programlı bir ıslahat, reform hareketi",⁴⁸ "Mecburi kültür değişimleri devri"⁴⁹ "Osmanlı Devleti'ne Avrupaî bir idare şekli verme gayreti"⁵⁰ ve "hukukî değil, siyasî bir eserdir"⁵¹ diye de tanımlanan Tanzimat'ın genel bir tarifi şöyle yapılabilir: "Tanzimat, Türkiye'de meşrutî bir idarenin kurulmasına, İslam-Hıristiyan alemlerinin birbirlerine yaklaşmasına zemin hazırlayan bir kültür ve ıslahat hareketidir".⁵²

1.3.2. Fermanın Muhtevası

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

Tanzimat Fermanı ya da Hatt-ı Hümayunu'nun muhtevası izah edilirken, bazı araştırmacılar fermanı iki, üç, dört ve beş başlık altında ele almak suretiyle analiz etmişler ve değerlendirmişlerdir.⁵³

Hatt-ı Hümayun'un bir mukaddimesi bulunmaktadır. Bu mukaddimede Hatt-ı Hümayun'un hazırlanmasının gerekçeleri sıralanmaktadır:

- Osmanlı Devleti'nin geçmiş devirlerde güçlü ve müreffeh olmasının sebebi kur'an ve şeriata bağlılığıdır.
- Devletin fakirliğinin sebebi yıllardır Kur'an hükümlerinden ve faydalı kanunlardan uzaklaşmasıdır.
- Devletin idaresini yeniden düzenlemek için bazı kanunların hazırlanması gerekmektedir.

Bu genel girişten sonra esas prensip ve konular ele alınmaktadır:

- Din ve mezhep ayrımı yapılmaksızın bütün vatandaşların can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması garanti altına alınmıştır.
- İltizam usulünün kaldırılması ve vergilerin herkesin malına ve gelirine göre alınması kararlaştırılmıştır.
- Devletin kuvvetlenip gelişmesi, huzur ve asayişin sağlanması için bütün vatandaşların askerlik görevini yapması ve askere alınmada hakkaniyet ilkesine uyulması esasları getirilmiştir.
- Suç işleyenlerin durumları yasalar gereğince incelenip karara bağlanmadıkça kimse hakkında ceza uygulanmaması ve kanun önünde herkesin eşit sayılması benimsenmiştir.

Fermanın sonunda bu yeni kanun ve kararların gereği olarak ne yapılacağı açıklanmakta ve başarı temennisiyle ferman son bulmaktadır.

“Büyük sarsıntılar yüzünden hayat şartlarında vukua gelen değişiklikler, ıslahat hareketleriyle inkılap teşebbüslerinin kaynağıdır” şeklinde ıslahatın gerekçesini izah eden Yavuz Abadan Tanzimat'ın da bir ıslahat, bir yenileşme hareketi olduğu görüşünü ileri sürer. Fakat O'na göre Tanzimat Fermanı'nda çizilen hukuki program systemsiz ve tertipsizdir. Prensip ve kararlar sırasız ve düzensizdir.⁵⁴

Bir çok araştırmacı Tanzimat Fermanı'nın bir anayasa karakteri taşımadığını, olsa olsa bunun Avrupa devletlerinin tarihinde rastlanılan ve bir hükümdar tarafından yazılı bir takım haklar verilerek meşrutî yönetimlerin oluşmasını sağlayan bir hukuk vesikası, yani “şart (carta)” olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁵ Buna “sosyal contrat” diyenler de olmuştur.⁵⁶ Gerçi Engelhardt aynı kanaatte değildir, O'na göre ferman teb'anın hürriyet haklarını ve garantilerini taşıyan bir berat durumundadır.⁵⁷ Namık Kemal de Engelhardt gibi düşünmektedir: “Gülhane hattı bazılarının zannı gibi Devlit-i Aliye için bir Şartname-i Esasi değildir, yalnız şartname-i hakimimiz olan şer'-i şerifin bazı kavaidini teyid ile beraber

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

Avrupa'nın fikrine muvafık bir kaç tedbir-i idareyi müeyyed bir beyannameden ibarettir; Gülhane Hattı eğer mukaddimesinde tesis-i müddeâ ettiği ahkam-ı külliye-yi şer'iyeyi yalnız emniyet-i can ve mal ve namus ile tefsir eylediği hürriyet-i şahsiyeye hasretmiyerek 'hürriyet-i efkar' ve 'hakimiyet-i ahali' ve 'usul-ı meşveret' gibi bir çok esasları da kamilen ilan etmiş olsaydı, o vakit hilafet-i ilamiye için bir Şartname-i Esasi hükmünü alabilirdi".⁵⁸

Tanzimat Fermanı'nın bir de esas haklar bakımından yetersiz olduğu tenkit edilmiştir. Zira bir çok temel hak ve hürriyetlerle ilgili mevzulara ferman metninde yer verilmemiştir. Belli haklardan söz edilmekle birlikte dört temel hak sayılan hayat, hürriyet, şeref ve mülkiyet haklarının somut olarak fermanında yer almaması eleştirilen önemli noktalardan birini teşkil etmiştir.⁵⁹

2. Tanzimat'ın İlânına İlk Tepkiler ve Uygulamanın Başlaması

2.1. Olumlu Tepkiler

Tanzimat'ın ilânıyla birlikte bazı yerli ve yabancı kişi ve gruplar, bilhassa Avrupalı devletler, fevkalade memnun olmuşlar ve bu memnuniyetlerini çeşitli şekillerde, daha çok Babıaliye yazılı mesaj geçerek dile getirmişlerdir. Bunların dışında vilayet konsolosları gönderdikleri raporlarla, ilgili vilayetlerde Tanzimat'ın nasıl karşılandığını kendi devletlerine rapor etmiştir. Ayrıca yabancı gazetelerin tutumları yaptıkları yayınlarla açığa çıkmıştır. Aşağıda bunlardan bazılarını sıralayacağız.

1. **Yeni Tayin Olunan Muhassılların Teşekkürü:** Tanzimat'ın ilânıyla birlikte geçilen yeni malf düzen içinde il ve kazalara muhassıllar tayin edilmişti. Bu görev yeni ve yüksek kariyerli bir görevdi. Tabiatıyla bu kimseler göreve başladıktan sonra kendilerinin ve çalıştıkları bölgenin insanların Tanzimat ve uygulamalarından duydukları memnuniyetleri dile getirerek teşekkürlerini düzenledikleri raporlara ekleyerek ifade etmişlerdir.⁶⁰
2. **Avrupa'da İkamet Eden Gayrimüslim Tüccarların Teşekkürü:** Londra'da bulunan Osmanlı teb'ası gayrimüslim tüccarlar, Tanzimat'ın ilânıyla birlikte Babıali'ye bir arzuhal göndererek memnuniyetlerini ifade etmişlerdir. Yazdıkları arzuhalde, gerçekleştirilen bu yeniliğin Avrupa'da çok olumlu karşılandığından, padişahın üstün özelliklerinden ve bu kararın Osmanlı Devleti'ne çok fayda sağlayacağından vs. bahsetmişlerdir.⁶¹

Padişahın isteği doğrultusunda bu arzuhaller tercüme edilmiş ve daha sonra Hariciye Nezareti tarafından Londra Şehbenderine bir cevap yazılması kararlaştırılmıştır.⁶²

3. **Ermeni ve Katolik Patriklerin Teşekkürü:** Bilindiği gibi yabancıların baskılarına rağmen cizye kaldırılmamış, fakat Tanzimat ile birlikte tahsili konusunda temel bir değişikliğe gidilmişti. Bu değişikliğe göre; cizye toplama yetkisi cemaat liderlerine

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

bırakılmıştı.⁶³ Bu uygulama ile ilgili olarak Babıali'ye Ermeni Patriği, Katolik Papazı ve diğer cemaat reislerinden teşekkür yazıları gelmiştir. Bu yazılarda padişah ve uygulamaları methedilmekte ve devamla şöyle denilmektedir:

“...beher sene ‘ale’r-re’s vâcibe-i zimmet ve ‘ıyanımızdan bulunan cizye-i şer’iyyelerimizin te’diyesi bu kere Patrikane-i fakiranemize ihâlesiyle bu yüzden dahi tervîc-i fukarâ ve ra’iyyet buyurmuş olduklarından ve bu derece merhamet ve himayet bu ana kadar silki’l-leal-i selâtîn-i ‘ızam hazerâtının hiç birisinden mesmû’ ve meşhûd olunmamış idüğünden hak budur ki nâil-i ömr-i Nuh olsun. şevketlü adaletlü merhametlü padişahımız efendimiz hazretlerinin ömr ü günü bin ve şan-ı şükveh-i şahaneleri reside-i tâk-ı heftümin buyursun...”⁶⁴

4. **Voyvodaların Teşekkürü:** Boğdan Voyvodası İstifnaki Bey tarafından gönderilen bir teşekkür mektubu tercüme edilerek Babıali'ye teslim edilmiştir. Bilahare kendisine cevap yazılmıştır.⁶⁵

İstifnaki Bey, bu fermanı bazı ‘kanun-perver’ Avrupa devletlerinde cari uygulamalara benzetmiştir. Devamla: “...düvel-i mu‘azama-yı Avrupa’nın hikmet-i ilmiye ve ameliye üzere müesses olan bazı kavânîn ve nizâmât-ı nâfi‘alarından intifa‘ı hususunda zahir ve semeresi yevmen-fi-yevmen bahir olan meyl ve teveccüh-i tabii-i şehinşahâneyi vakı’an ve hakikaten bî’l-istiğrab ve’l-hayret temâşâ idüb engüşt-i ber-dehan kaldım.” demek suretiyle fermanın ilanında görülen Avrupa etkisine dikkat çekmiştir.⁶⁶

5. **Avrupa Gazetelerinin Tutumları:** Tanzimat’ın ilanıyla beraber Avrupa’da yayınlanan bazı gazetelerde bu olaydan duyulan hoşnutluk açığa vurulmuştur. Ancak bazı Osmanlı aleyhtarlığı ile meşhur gazeteler vardır ki, bunların tutum değiştirmesi enteresandır. İşte bunlardan birisi de Fransa’da yayınlanan ‘Nasyonel’ gazetesidir. Nasyonel Tanzimat-ı Hayriye’nin ilanına kadar açık bir şekilde Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’yı tutmakta ve Saltanat aleyhine yayın yapmaktaydı. Tanzimat’ın ilânıyla birlikte bu tutumunu değiştirmiş ve Osmanlı lehine yayın yapmaya başlamış ve tabii ki bu olayla ilgili olarak da olumlu yaklaşımlarını sayfalarına yansıtmıştır. Yetkililerce gazetenin kupürleri kesilmiş ve tercüme ettirilmiştir.⁶⁷

Londra’da çıkan Times 28.11.1839 tarihli nüshasında, Osmanlı Devleti’nde bu fermanın ilan edilmesiyle 150 yıldır uygulanan zalim ve despot yönetimin yerine adil ve insan haklarına saygılı bir yönetim, akılcı bir vergi toplama düzeninin geldiğini yazmıştır.⁶⁸ Paris’te yayınlanan Journal des Debats adlı gazete 27.11.1839 tarihli sayısında, Avrupa modeline göre hazırlanan gerçek bir anayasa ile karşı karşıya kalındığı; yine Paris’te çıkan l’Univers gazetesi 26.11.1839 tarihli nüshasında, bu fermanla Türkiye’nin çağdaş medeniyet yoluna girmesini gerçekleştirecek kurumların temelini atıldığı görüşlerine sayfalarında yer vermiştir. Bu Fransız gazetelerinin örneklerini çoğaltabiliriz; Presse, Le Siecle ve Le National gibi.⁶⁹

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

6. **Ecnebinin Tanzimat'ı Öven Gazete Çıkarmaları:** Tanzimat-ı Hayriye ile ilgili olarak bazı kişi ve mahfillerin olumsuz kanaat taşıdıklarından bu ve buna benzer tutumların tashihi için Osmanlı Devleti'nde bulunan İngiliz gazeteci Çörçil Babıali'ye İstanbul'da İngilizce-Türkçe bir gazete çıkarmayı teklif etmiştir. Bu teklif olumlu karşılanmış ve İngilizcesi İzmir'de basılmak üzere gazetenin çıkmasına izin verilmiştir. Daha evvel çıkmış olan ve bazıları çıkmaya devam eden Beyoğlu'ndaki Fransız gazetelerine verildiği gibi ayda 5.000 kuruşluk destek verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁰

Çörçil'in gazeteyi çıkarmaktaki gördüğü faydayı izah için kaleme aldığı cümleler açık ve dikkat çekicidir: "...bu def'a icad olunan Tanzimat-ı Hayriye din ve devlete ve mülk ve millete bâis-i vâye-i kesîr ve sebeb-i refah-ı vefîr olduğu teslim-kerde-i enam olacağı bedîdardır. Fakat bazı kesânın tahsin ve pesend etmemeleri ya adem-i idrak ve vukufdan yahud Saltanat-ı Seniyye'ye adâvetinden nâşidir. Bu suretde Devlet-i 'Aliyye Tanzimat-ı Hayriyesinin zahir ve bâtınının güneş misillü tabdar-ı izhar etmelidir ki zikrettiğimiz kimesnelerin hayr ve menfa'ati gereği gibi ma'lumları olub serfuru-bürde-i teslim olalar...".⁷¹ Gerçekten Çörçilin yargısı gayet kesin; Tanzimat'a muhalif olanlar devlete düşmanlık etmiş olmaktadır.

Yine bu gazetenin gerekliliğine ilişkin argümanlarını sıralayan Çörçil İzmir'de çıkan bazı gazeteleri paçavra tabir etmiş ve çıkacak gazetenin bir faydasını da kendi deyimiyle ".İngiltere'nin taraf-ı saltanatına meyl ve muhabbetini tezyide ve ahâlî-yi İngiltere'nin kulübünü celb ve da'vete vesile olur." şeklinde özetlemiştir.⁷² Kastettiği açık bir şekilde İzmir'de çıkan ve Tanzimat konusunda sessiz kalan Fransızca gazetelerdir. Fakat İzmir'de çıkan Fransızca gazetelerin hepsi aynı görüşte değildir. Mesela Echo de L'Orient'in 9.11.1839 tarihli sayısında hattın Fransızca çeviri metni de yayınlanarak duyulan memnuniyet ihtiyatlı da olsa dile getirilmiştir.⁷³

7. **Yahudiler'in Memnuniyeti:** Osmanlı Devleti içinde Yahudi cemaatinin diğer cemaatlar ile eşit sayılması Tanzimat Fermanı ile gerçekleşmiştir. Ferman'ın okunuşu sırasında diğer cemaat reisleri gibi İstanbul Hahamı'nın da bulunması, adeta Hahambaşılık müessesesini ihdas etmiştir. Yahudiler bu muameleden büyük memnuniyet duymuşlardır.⁷⁴

Büyükelçi raporları, gazete hülasalarını ihtiva eden tercüme edilmiş kupürlerin çok sayıda örneği Topkapı Sarayı arşivinde bulunmaktadır. Bunları etraflıca inceleyen Prof. Bilsel'in bu konudaki kanaati ekseri Avrupalı'nın Tanzimat'ın ilanından büyük memnuniyet duyduğu istikametindedir.⁷⁵

2.2. Olumsuz Tepkiler

Tanzimat Fermanı ülkenin her tarafında ilân edilmeye başlandı. Fermanın okunması sonrasında genel olarak olumlu seyreden hava, uygulamalara geçilmesiyle birlikte değişti. Hükümetin kaygılandığı gibi fermanı her kesim kendi zaviyesinden yorumladı.

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

Müslümanlar gayrimüslimlere verilen ayrıcalıklardan hoşnut olmadılar. Eleştirilerinin iki temel noktasını gayrimüslimlere yeni haklar verilmesi ve kurulan yeni meclislerde başkanlığın kadıdan alınıp vali, muhassıl veya kaza müdürlerine verilmesi teşkil etti. Buna karşın gayrimüslimler de tanınan ayrıcalıkların yeterli olmadığını ileri sürdüler. Ayrıca cizyenin kaldırılmaması ve din adamlarına vergi muafiyeti tanınmamasını eleştirdiler.

Bu menfi tepkiler içeriden olduğu gibi dışarıdan da geldi.

- **Müslüman Halkın ve Ulemanın Tepkisi:** Tanzimat'a karşı en temel itiraz Müslüman halktan geldi. Müslümanlar gayrimüslimlere verilen imtiyazlardan, tanınan ayrıcalıklardan hoşnut kalmadılar.

Fermanda yer alan müslim ve gayrimüslim teb'anın eşit sayılması yaklaşımı halk tarafından nefretle karşılandı. Tanzimat'a kadar belirli yerler dışında çan çalmak yasaktı. Tanzimat ile birlikte getirilen, dinî ayinlerin her yerde yapılabileceği müsaadesi, dolayısıyla gayrimüslimlerin olduğu her yerde çan çalınacağı meselesi halkı galeyana getirdi. Bu bakımdan halk tarafından Tanzimat bir Frenk icadı olarak telakki edildi. O kadar ki Müslüman halk, Babıali'nin Hıristiyan devletlerle anlaşmasını kötü saydığı için 'Sultan Frenk oluyor, Mehmet Ali Müslüman kalıyor' demek suretiyle tepkisini yükselterek açığa vurdu.⁷⁶ Belli ki Müslüman halk üzgündü. Bu üzümlüğün derecesi şu ifadelerde kendini göstermektedir: "Âba ü ecdâdımızın kanlarıyla kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyemizi bu gün gâib ettik. Millet-i İslamiye millet-i hakime iken böyle mukaddes bir haktan yoksun kaldı. Ehl-i İslam'â bu bir ağlayacak gündür".⁷⁷

Tanzimat'a kadar taşrada esnafın katıldığı meclisler vardı ve bu meclisler kadının başkanlığı altında toplanmaktaydı. Bu meclisler taşrada verginin taksim ve tahsili, harcamaların belirlenmesi konularında yetkiliydi. İdarî ve malî davalar da kadı tarafından görülürdü. Tanzimatla birlikte gelen meclislerde ise kadılar değil, valiler, muhassıllar ya da kaza müdürleri başkanlık etmeye başladılar. Bir başka deyişle ulema ve din adamlarının yetkisi siyasî idarecilere ve gayrimüslim teb'anın temsilcilerine devredilmiş oldu. Bu gelişmeler de tabiatıyla ulemanın ciddi tepkisine yol açtı.⁷⁸

Müslüman halkın bu hoşnutsuzluğunu ve Tanzimat'ın halk arasında nasıl anlaşıldığını Abdurrahman Şeref Efendi bir fıkrayla anlatır: "Galata'daki Voyvoda Karakolunda bir tabur ağası varmış. Hıristiyan halk arada sırada bir Müslüman yakalayarak karakola götürür, bana gavur dedi diye yakını ve cezalandırılmasını isterlermiş. Tabur ağası 'Ay oğul! Anlatamadık mı? Tanzimat var, gavura gavur denmeyecek, söyleye söyleye dilimizde tüy bitti' diye suçluyu azarlar, paylarmış".⁷⁹

Fermanın ilanını ve sonrası gelişmeleri izleyen ve İstanbul'da bulunan C. Hamlin gözlemlerini şöyle anlatmaktadır: "Hattın ilanı memlekette büyük bir hayret ve şaşkınlıkla karşılandı. Eski kafalı Müslümanlar, hattı lanetle anıyorlardı. Şeriatin

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

çiğnendiği, Müslümanların gavurlarla aynı seviyeye indirildiğini iddia ediyorlardı. Hıristiyan teb'a ise Hat'a yeni bir çağın başlangıcı gözüyle baktılar. Hattın ilanı İngiliz siyasetinin bir zaferiydi. Hattın gerçek değerini halk arasında yarattığı etkide aramalıdır. Bu esaslar bütün imparatorluğa yayıldı...Ulemanın sivil sahada otoritesini azalttı ve artık geri dönülmesi imkansız bir cereyan meydana getirdi".⁸⁰

Bu konuda bir kısım ulema daha ileri giderek camilerde Tanzimat aleyhinde vaazlar vermiştir. Bu kimseler yetkililerce görevlerinden azledilmiştir.⁸¹

- **Tanzimat Yanlısı Olmayan Yöneticilerin Tavrı:** Mustafa Reşit Paşa Tanzimat'ı ilân ettirince, daha evvel ilişkileri zaten iyi olmayan Koca Hüsrev Paşa, Rauf Paşa gibi yöneticilerle iyice arası açıldı. Gerçekten belki de Tanzimat'ın II. Mahmud zamanında ilanını engelleyen Hüsrev Paşa olmuştur. Abdülmecid bu durumları bildiği için Hüsrev Paşa'yı görevden aldı ve yerine Rauf Paşayı atadı. Atama kararını ihtiva eden Hatt-ı Hümayunda Sultan: "Padişah katında özellikle her konuya yeğlenen Tanzimat-ı Hayriyye'nin uygulanması için direnmeye ve sürekli çabaya gereksinme olduğuna" işaret etmişse de, "Hüsrev Paşa, geçen yaşı nedeniyle devletin işlerine gereği dek bakamadığı" hususunu öne çıkarmıştır. Oysa Rauf Paşa'nın yaşı Hüsrev Paşa'dan daha az değildi, bilakis daha ürkek bir kişiliğe sahipti. Böylece padişah muhtemel bir tepkiyi ve kutuplaşmayı bir ölçüde önlemek istemiştir.⁸²

Rauf Paşa da Koca Hüsrev Paşa gibi Tanzimat'a muhalefet etmiş, O'nu benzer bir tutum içine giren bir diğer sadrazam Darendeli İzzet Mehmed Paşa takip etmiştir. Meşhur valilerden olan Esat Muhlis Paşa'nın kızgınlığını, kılıcını çekip yastığa saplarken 'Ah! Tanzimat, Ah! Tanzimat' diyerek açığa vurduğunu nakledenler olmuştur.⁸³

- **Rumlar'ın Şikayeti:** Rumlar Tanzimat'tan memnun değillerdi. Çünkü Rumlar Tanzimat'tan önce gayrimüslimler arasındaki itibar hiyerarşisi içinde ilk sıradaydılar. Bu teşrifat sıralaması içinde önce Rumlar, sonra Ermeniler, daha sonra da Yahudiler ve diğerleri gelmekteydi. Bunlar Osmanlı Devleti'nin yönetimine bir şekilde iştirak etmişlerdi. Gelenek olarak Divan-ı Hümayun, elçilik vb. müesseselerde tercümanlık görevini Rumlar yaparlardı. Eflak ve Boğdan beyleri İstanbul'un Fenerli Rumları arasından seçilirdi. İstanbul Fener Rum Patriği Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Hıristiyanların din yönünden genel yöneticisiydi.

İşte bütün bu imtiyazlarının diğer teb'a karşısında elinden alınacağını gören Rumlar Tanzimat'tan memnun kalmamışlardır. "Devlet bizi yahdilerle beraber etti, biz İslamların tevekkufuna razı idik" diye söylenmişlerdir.⁸⁴ Gülhane Hattı okunurken orada bulunan Rum Patriği, ferman okunup da kırmızı atlastan yapılmış kabına konulunca 'İnşallah bir daha bu keseden dışarı çıkmaz' diyerek memnuniyetsizliğini dile getirmiştir.⁸⁵

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

Mültezim, Sarraf ve Ayanların Tepkisi: Daha evvel iltizam usulünden faydalanan mültezimler, sarraflar ve diğer araçlar, yeni usulün kabulüyle, yani iltizam usulünün ilgasıyla birlikte çok şikayetçi olmuşlardır. Zira kolayca zenginleşmelerini sağlayacak maddi kaynaklar kurumuş olacaktı. Bu kimseler söz konusu mağduriyetlerini açık olarak ifade edemediklerinden, Hıristiyanlara verilen hakların şeriate aykırı olduğu noktasından hareket etmişlerdir. Uygulanmaya başlanan yeni usullerin kafir icadı olduğunu yaymaya başlamışlardır.⁸⁶

Yukarıda sayılan gruba sadece halkı istismara çalışan mültezimler değil, bunların taşradaki taraftarları ya da yardımcıları, az vergi ödeyen ayanlar, iltizam bedellerinin sağlanmasında mültezimlere kolaylık sağlayan ve bu maksatla onlara borç veren sarraflar da dahildir. Bunlar elde ettikleri fahiş kazançları kaybedecekleri korkusuyla muhalefete başlamışlardır. Bu muhalefet yüzünden yeni muhassıllık usulü başarılı olamamış, Tanzimat'ın ikinci yılında nizami vergiler bile toplanamamıştır.⁸⁷

Ayanların ve eşrafın bazı yerlerdeki bu muhalefeti Tanzimat'ın o bölgede uygulanmasını da geciktirmiştir. Mesela, 1841 yılında Tanzimat Trabzon'da uygulanmak istenmiş, ancak adı geçen grupların direnciyle karşılaşmış ve uygulamanın yeniden başlatılması için 1847 yılına kadar beklenmiştir.⁸⁸

- **Avusturya'nın Tutumu:** Osmanlı Devleti'nin reform hareketleriyle, tabiatıyla Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile özellikle ilgilenen dört büyük devlet söz konusu olmuştur. Bunlardan ikisi, İngiltere ve Fransa, Gülhane Hattı'nın hazırlanmasında da etkili olduklarından sonucu olumlu karşılamışlar, diğer ikisi, Rusya ve Avusturya ise olumsuz karşılamışlardır. Rusya'nın kaygısı İngiltere'nin anti-Rus politikalarının hayata geçme ihtimalinden kaynaklanıyordu. Avusturya'nın tutumu ise oldukça netti ve başbakan düzeyinde dile getirilmekteydi.⁸⁹

Avusturya devletinin Tanzimat karşısındaki tavrı İngiltere ve Fransa gibi Avrupa devletlerinininkinden farklı ve açıktır. Avusturya başbakanı Prens Metternich, Tanzimat'ın ilanından bir süre sonra 3 Kanunuevvel 1839 tarihinde Avusturya'nın İstanbul sefirine gönderdiği mektubunda Osmanlı yöneticilerine ve bürokratlarına önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Prens'e göre; Avrupa usullerinin taklidi Osmanlı Devleti'ni zayıf düşüreceğinden Türkler'in kendi nizamlarına sahip çıkmaları gerekmektedir. Prens mektubunda şöyle yazmaktadır:

“Osmanlı Devleti alçalma ve çökme durumundadır. Şurasını gizlemeye çalışmamalıdır ki, çökme sebepleri arasında ilk temelleri Selim III tarafından atılıp son padişahın ancak derin bir cahillik ve yetersiz bir hayale dayanan Avrupa tarzındaki yeni düzen hakkındaki düşünce ve tasarılarını söylemek lazımdır. Babıali'ye şu şekilde hareket etmesini tavsiye ederiz:

Hükümetinizi, varlığınızın temeli olan ve padişah ile Müslüman teb'a arasında başlıca bir bağıntı teşkil eden dinî kanunlara saygı esasını üzerine kurunuz. Zamanın

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

ihtiyaçlarına göre hareket ediniz ve zamanın doğurduğu ihtiyaçları gözönünde tutunuz. Yönetim işlerinizi düzene koyunuz ve düzeltiniz. Lakin adetlerinize ve yaşayış tarzlarınıza uymayan bir idare usulü kurmak için eski idareyi yıkmayınız. Aksi takdirde, padişahın yıktığı ve harap ettiği şeylerin değerini yerine koydukları kadar bilmediğine inanmak gerekir. Avrupa medeniyetinden, sizin kanun ve nizamınıza uymayan kanunları almayınız. Çünkü Batı'nın kanunları hükümetinizin temeli olan kanunların dayandığı usul ve kurallara katıyen benzemeyen kaideler üzerine kurulmuştur. Batı memleketlerinde temel olan şey, Hıristiyan kanunlarıdır. Siz Türk kalınız, lakin, mademki Türk kalacaksınız, şeriata uyunuz. Diğer dinlere karşı müsaadekâr olmak için şeriatın size gösterdiği kolaylıktan faydalanınız. Hıristiyan teb'anızı tamamıyla himayenize alınız. Onların paşalar tarafından ezilmesine engel olunuz. Bu teb'anın din işlerine karışmayınız. İmtiyazlarına saygı gösteriniz. Gülhane Hattındaki vaatlerinizi tutunuz. Bir kanunun yürürlük şartlarını sağlamadan önce onu ilan etmeyiniz. Doğrulukta ve hak yolunda ilerleyiniz. Fakat bunu yaparken, batının efkar-ı umumiyesine önem vermeyiniz. Siz bu efkar-ı umumiye, Avrupa'nın genel sesini anlamıyorsunuz. Eğer ilerleme yolunda bilgi ve anlayış ile hareket ederseniz, Avrupa efkar-ı umumiyesinin değerli kısmı lehinizde olacaktır.

Sözün kısası, biz Osmanlı Hükümetini, kendi idare tarzını düzene koymak için yaptığı işlerden vazgeçirmek istemiyoruz. Lakin hal ve şartları Türk İmparatorluğu'nun hal ve şartlarına uymayan Batı hükümetleri kopyaya değer bir örnek sayarak, ona göre düzen yapılmasını, esaslı kanunlarının Doğu'nun adetlerine uymayan hükümetleri taklit ve bugünkü şartlarda her türlü yaranma kuvvetinden mahrum olup İslam memleketlerinde zarardan başka bir netice doğurmayacağı belli olan ıslahatı kabul ve tatbik etmemesini tavsiye ederiz".⁹⁰

Yukarıdaki yaklaşımının dışında, Metternich'in Tanzimat'a olumlu baktığını iddia edenler de olmuştur. C. Bilsel'e göre; Reşid Paşa Avusturya elçisi Störmer'i arayarak, Prens'in Tanzimat'a nasıl baktığını öğrenmek istemiş, bunun üzerine Prens elçisine iki mektup göndermiştir. Bunlar bilahare tercüme edilmiş ve padişaha da arz edilmiştir. Her iki mektuptan da Metternich'in Tanzimat yanlısı olduğu anlaşılmaktadır.⁹¹

Aslında yukarıda Karal'ın sözünü ettiği mektup ile Bilsel'in zikrettiği mektup aynı mektuptur. Mukayese yapıldığında Bilsel'in mektubu istediği gibi yorumladığı çok açıktır. Bununla birlikte Prens'in Tanzimat'a karşı olmadığını söyleyenler bile, Tanzimat taraftarı oluşu konusunda ihtiyatlı davranmışlardır.⁹²

- **Osmanlı Eyaletlerinden Gelen Olumsuz Tepkiler:** Tanzimat Fermanı'nın ilanından bir yıl sonra Suriye Mısır'dan ayrılarak Osmanlı yönetimine geçmiştir. İngilizler'in, Suriye'yi Osmanlı'ya biz verdik, demesi ve bu yaklaşım içerisinde Tanzimat'ın uygulanmasına müdahil olmak istemesi Şam'da cemaatler arasında olumsuz tesirler yapmıştır. Necip Paşa'nın Ortodokslar ve Katoliklerle iyi ilişkilere

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNİ, TEPKİLER VE UYGULANMASI

girmesi ve İngiliz konsolosunun istediği isimleri Hıristiyan temsilcisi olarak seçmemesi, arkasından Katoliklerin temsilcisi olarak Fransız konsolosunun da işe dahil olması neticesinde önemli çatışmaların temeli atıldı.⁹³

Fransız konsolosunun 20.1.1840 tarihli raporunda, Trablusgarp'ta okunan fermanı kimsenin anlamadığı, bu nedenle olumsuz bir hava estiği yer almıştır. Tunus'ta hattın Arapça çevirisi okutulmuştur. Tunus Beyi Ahmet Bey, bu fermanın muhtevasının Tunus halkıyla ve Tunusla direkt ilgili olmadığı gerekçesiyle uygulamanın erteleneceğini bildirmiştir.⁹⁴

Bosna'da Tanzimat'ın uygulanması öncelikle olumlu etki yaratmış, derebeylerinin koydukları angarya yükümlülüğünün kalkacağı ve zulmün biteceği kanaati uyanmıştır. Ancak zaman içerisinde bunlar gerçekleşmeyince halkın muhalif tepkisi dillenmeye başlamıştır.⁹⁵

Önemli tepkilerden birisi de Cizre ve Hakkari bölgesinden gelmiştir. Yeni hükümlerin Diyarbakır'da yürürlüğe girmesiyle beraber bölgede hükümete karşı isyan başlamıştır. İsyana Bedirhan Bey önderlik etmiştir. Daha sonra Bedirhan Bey esir edilmiş, arkasından oluşturulan Kürdistan Eyaleti'nde Tanzimat uygulanmaya başlanmıştır.⁹⁶

2.3. Tanzimat'ın Uygulanmaya Başlaması ve Görevli Kurumlar

1839'da Tanzimat Fermanı ilan edildi. Ancak Tanzimat uygulamaları 1840 yılında yaygınlaştırılmaya başlandı. Uygulamanın nasıl yapılacağı konusunda planlanmış, hazırlanmış araçlar yoktu. Özellikle vergilerin tahsilinin adilane gerçekleştirilebilmesi için nüfus ve mal-mülk sayımına ihtiyaç vardı. Ancak bunun için de kalifiye eleman yeterli değildi. Bir de nasıl bir tabloyla karşılaşılacağı hususu Tanzimat yöneticilerini düşündürüyordu. Bütün bu nedenlerden dolayı, Tanzimat'ın öngördüğü malî, idarî ve askerî yenilikler İmparatorluğun tamamında değil, belli eyaletlerde uygulanmaya konuldu. Bu eyaletlerin seçiminde daha çok buraların merkeze yakın ve merkezin denetiminde olmasına dikkat edildi. İlk etapta Bursa, Ankara, Aydın, İzmir, Konya ve Sivas eyaletleri 'Tanzimat-ı Hayriye İcra Olunan Mahaller' ya da 'Dahil-i Tanzimat' ilan edildi. Arkasından bu gruba Trabzon da katıldı, ancak tepkiler üzerine uygulama ertelendi. Bu uygulama alanı dışında kalan yerlere ise 'Müstesna Mahaller' denildi.⁹⁷

Uygulamaya eyalet sınırlarında bazı değişiklikler yapılarak başlandı. Bazı sancaklar eyalete dönüştürülürken, bazı kazalar başka sancaklara bağlandı. Sancaklar birleştirilip müşirlikle yönetilmeye başlandı. Sancaklarda idarî ve askerî işler ferik ve mirlivalara, malî işler ise muhassıllıklara verildi. Mirliva ve ferikler müşir tarafından, muhassıllar ise meclis tarafından tayin edildi.⁹⁸

Dahil-i Tanzimat uygulamasına devam edildi ve 1845 yılında Erzurum'da,⁹⁹ yine aynı yıl Diyarbakır, Malatya, Arapkir ve Palu gibi doğu bölgeleri ile 100 Bosna gibi Balkan vilayetlerinde de Tanzimat-ı Hayriye hükümleri uygulanmaya başlandı.¹⁰¹

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun Takvim-i Vekayi'de yayınlanmasından bir hafta sonra ayrı bir ferman çıkarılarak eyalet valileri ve sancak mütesellimlerine gönderildi.¹⁰² 'Tanzimat Fermanı'nı Tevzihan' gönderilen fermanında, vergi ve asker mevzuusuyla ilgili olarak daha sonra gönderilecek emir ve talimatların beklenmesi, bunun dışında fermanında yer alan bütün hükümlerin derhal uygulanmaya başlanması bildiriliyordu. Buna göre; Gülhane Hattı, sancak merkezlerinde, şehirlerin büyük meydanlarında bütün ileri gelenler ve halkın huzurunda okunacak, sonra kaza ve kasabalara birer örnek gönderilerek halka açıklanacaktı. Temel endişe halkın fermanın muhtevasını yanlış anlamasıydı.¹⁰³

2.3.1. Meclis-i Vâlâ ve Tanzimat

1838 yılı Martı'nın sonunda kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Tanzimat-ı Hayriye'nin uygulayıcısı olmuştur. Meclis-i Vâlâ'nın kuruluş kararında bu görev, "Tanzimat-ı Hayriye'nin müzakeresine mübaşeret ve Meclise mahsus mührün dahi imaline mübaderet kılınması." şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰⁴ 1839'da Tanzimat'ın ilanına kadar daha çok meclisin işleyişine ilişkin meseleler üzerinde durulmuş, müsaderenin kaldırılması, rüşvetin önlenmesi ve vergi reformu gibi konular üzerinde çalışılmıştır. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte çalışma alanı olarak Tanzimat-ı Hayriye belirlenmiştir.¹⁰⁵ Yani, Tanzimat Fermanı'nda yer alan prensiplerin uygulanması, bu amaçla gerekli mevzuatın hazırlanması ve yapılan çalışmaların denetimi Meclis-i Vâlâ'ya verilmiştir.¹⁰⁶

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Meclis-i Vâlâ'nın yapısı Reşid Paşa tarafından ve yeniden düzenlendi. Bu amaçla iki nizamname hazırlandı. Bunlardan biri meclise üye seçimini, diğeri meclisteki çalışma düzenini belirlemekteydi.¹⁰⁷

Meclis-i Vâlâ 1840 yılında hususî olarak yapılan binasına taşınarak faaliyetlerine devam etti. Binaya taşınırken bir tören düzenlendi ve bu törene Sultan Abdülmecid de katıldı. Mustafa Reşit Paşa Abdülmecid'in konuşma metnini, 'Nutm-ı Padişahî'yi okudu. Burada Sultan Mecid'in Tanzimat-ı Hayriye'nin uygulanmasıyla ilgili olarak gösterilen gayretlere bir anlamda teşekkür ettiğini Lütfi şöyle özetlemektedir: "Tanzimat-ı Hayriye'nin icrası hakkında vükelâ tarafından meşhud olan mesaiden dolayı hoşnudî-yi âli izhar ve tebeyyün olunarak avdet buyuruldu".¹⁰⁸

Meclis-i Vâlâ'nın temel görevi idarî olmakla beraber, yasama ve yargı yetkisine de sahiptir. Zira Fermanla beraber gerekli kanunların (Kavanîn-i Mukteziye) yapılması görevi Meclis-i Vâlâ'ya verilmiştir.¹⁰⁹ Yargı fonksiyonuna gelince, Meclis-i Vâlâ'nın devletin en yüksek yargı organı olduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten bir taraftan Tanzimat ile ilgili hukukî kuralları uygulamakta, diğere taraftan ceza hukukunun uygulanmasını sağlamaktaydı. Bir de Meclis'in bir İdare Mahkemesi gibi çalıştığını söylemek yerinde olacaktır. Tanzimat'ın gereklerini yerine getirmek üzere görevli idareciler, görevleriyle ilgili suistimallerden dolayı davaları Meclis'e intikal etmekte ve burada yargılanmaktaydılar. Yargılama neticesinde cezalar verilmekte ve ibret olsun diye bu cezalar devletin resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de yayınlanmaktaydı.¹¹⁰

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

Çok sayıda üst düzey yönetici Tanzimat'a aykırı davrandıkları için Meclis-i Vâlâ'da yargılanmış ve cezalandırılmışlardır. Bunlar arasında Sadrazam Hüsrev Paşa, Edirne Müşiri Hafız Paşa, Kocaeli Müşiri Akif Paşa, Konya Valisi Hakkı Paşa, Ankara Müşiri Davut Paşa, Edirne Valisi Rüstem Paşa ve Kayseri Mutasarrıfı Celal Paşa gibi önemli şahsiyetler yer almıştır. ¹¹¹

İdarî olarak her türlü ıslahatı kararlaştırma ve yürütme yetkisi Meclis'e verilmişti. Ancak bu yetki sadece bununla kalmamış, aynı zamanda idarî ve malî denetim yapma işi de Meclis'e has kılınmıştır. Bu amaçla 1840 yılından itibaren müfettişler gönderilmek suretiyle uygulamalar denetlenmiştir. Malî denetim yetkisi ise, bir şirketin defter kayıtlarının incelenmesinden yıllık bütçelerin hazırlanmasına kadar uzanmıştır. ¹¹²

2.3.2. Meclis-i Tanzimat ve Tanzimat

Tanzimat Meclisi, Tanzimat bürokratlarının aralarındaki çatışmaların bir sonucu olarak doğmuştur. Reformist Tanzimat bürokratları uygulamak istedikleri işler için en önemli araç olarak Meclis-i Vâlâ'yı kullanıyorlardı. Sarraf Mıgırdıç'ın evrakı arasında Mehmet Ali Paşa'nın mührünün vurulu olduğu tahviller bulunmuştu. Bunu fırsat bilen Reşit Paşa rakibinin üzerine giderek Padişah'ı ikna etti. Meclis-i Vâlâ'nın yerine Meclis-i Tanzimat'ı kurmak için gerekli izni aldı. ¹¹³

7 Eylül 1854 yılında Padişah bir Hatt-ı Hümayun yayınladı. Buna göre; Tanzimat esasları kısmen gerçekleştirilmişse de bu doğrultuda yapılacak daha çok iş olduğu ortadaydı. Rüşvetin ciddi bir şekilde bu girişimleri engellediğinden ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bunun için de bir meclise ihtiyaç vardı. ¹¹⁴

Neticede 26 Eylül 1854 tarihinde Meclis resmen kuruldu. Başkanlığına Ali Paşa, Müftülüğüne Rüşdi Molla Efendi, üyeliklerine Mehmed Rüşdi Paşa, Rıfat Paşa, Hıfzı Paşa, Edhem Paşa ve Fuad Efendi tayin edildi. Kuruluş amacı olarak halkın durumunun iyileştirilmesi, ülke refahının artırılması, memleketin imar edilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, kanun ve nizamların hazırlanması gösteriliyordu. Bundan dolayı seçilen üyelerde kanun ve nizamlarla ilgili gerekli bilginin mevcudiyeti ve bu kimselerin iç ve dış siyasetten haberdar olmaları şartı aranmaktaydı. ¹¹⁵

Tanzimat Meclisi, hazırlık nizamnamesinde de belirtildiği gibi, görev olarak daha evvel Meclis-i Vâlâ'nın sürdürdüğü yasama görevini üstlendi. Bu alanda Meclis-i Tanzimat'ın yetkisi Meclis-i Vâlâ'dan daha fazlaydı. Uygulanacak kararları hazırlamak, uygulananları gözden geçirmek, bazılarını iptal ve bazılarını ıslah etmek meclisin göreviydi. Ayrıca meclis hükümet üyelerini sorgulayabilir, gerekli görürse yargılayabilirdi. Meclis-i Vâlâ'nın bütçeyle ilgili yetkisi de Tanzimat Meclisi'ne geçti. ¹¹⁶

Meclis-i Tanzimat'ın vazifelerini ihtiva eden 15 madde ve çalışma usullerini açıklayan 31 maddeden mürekkep toplam 46 maddelik nizamnamesinin metni EK-2'de verilmektedir.

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

Meclis-i Tanzimat 1854'den 1861 yılında yapılan düzenlemeye kadar yedi yılda çok sayıda nizamname hazırladı. Sonra Meclis-i Vala ile birleştirildi ve yeni meclisin adı Meclis-i Ahkâm-ı Adliye oldu.¹¹⁷

Sonuç

1839 da ilan edilen ve genel kabul görmüş yaklaşımlara göre 1876 yılına kadar devam eden Tanzimat Dönemi 3 Kasım 1839 tarihli Ferman'ın Gülhane'de okunmasıyla başlamıştır. Bu fermanla, eski reform raporlarında olduğu gibi devletin içinde bulunduğu problemler, bunların nedenleri sıralanmış ve nelerin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Diğer reform tekliflerinden farkı, Tanzimat'ın kiblesinin batıya dönük oluşudur. Temel prensipler olarak din ve mezhep ayrımı yapılmaması, can ve mal emniyetinin sağlanması ve bütün vatandaşların güvenliğinin temini, devletin gelişmesi ve kuvvetlenmesi için herkesin askerlik görevini yapması, askere alınmada hakkaniyet ilkesine uyulması, suç işleyenlerin durumlarının kanunlar gereğince incelenip karara bağlanması ve kanun önünde herkesin eşit sayılması ferman metninde yer alan hususlardandır. Ayrıca iltizam usulünün kaldırılması ve vergide adaletin sağlanması Tanzimat Fermanı'nın malî cephesini oluşturmuştur.

Tanzimat'ın ilanına olumlu tepki gösterenlerin yanında olumsuz tavır alanlar da olmuştur. Öncelikle Avrupa'da ikamet eden gayrimüslimler, Ermeni ve Katolikler, Yahudiler, voyvodalar, ecnebi gazeteler ve muhassıllar gibi yeni dönemin yeni görevlileri Tanzimat'ın ilan edilmesinden memnun olmuş ve çoğu bu memnuniyetlerini somut olarak ifade etmişlerdir. Müslüman halk ve ulema, Rumlar, mültezimler, sarraflar, ayanlar ve yeni yönetimin karşısında olan yöneticilerin tavrı menfi olmuş ve bu yüzden Tanzimat'ı eleştirmişlerdir. Ayrıca İngiltere ve Fransa gibi devletler açık destek verirken, Rusya nispeten sessiz kalmayı, Avusturya ise açıktan karşı çıkmayı tercih etmiştir.

Tanzimat'ın uygulanması da kolay olmamıştır. Öncelikle bu hususun hayata geçirilmesi için gerekli kurumlar tesis edilmiş, ardından uygulanacak bölgeler ve uygulayıcılar tespit edilmiştir. Yeni görevlilerle eskileri arasında yetki ve görev anlaşmazlıkları çıkmış, halk da yeni kararları işine geldiği gibi yorumlamıştır. Babıali yeni düzenlemeler hazırlayarak bu yanlış anlamaları telafi etmek istemiş, ancak bunlar yeterli olamamıştır. Sonunda sorunu kaynağında teşhis etmek ve problemin çözümü için neler yapılması gerektiğini belirlemek amacıyla teftiş heyetleri vasıtasıyla denetim başlatmıştır.

Bugün hala Tanzimat meselesi Türk aydın ve entelektüeli için, yanında veya karşısında olmak noktasında ideolojik bir konum belirleme enstrümanı olarak ele alınmaktadır. Yapılacak ilk iş bu meseleyi bu çerçevenin dışına çıkarmak ve bu dönemle ilgili bilimsel araştırmaları zenginleştirmek suretiyle meselenin daha iyi ve daha doru anlaşılmasına katkı sağlamak olmalıdır.

Ekler

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

EK 1:¹¹⁸

Gülhâne Hattı-ı Hümâyûnu

(Tanzimat Fermanı)

Cümleye ma'lûm olduğu üzere Devlet-i 'Aliyye'mizin bidâyet-i zuhûrundan beri ahkâm-ı celfle-i Kur'aniyye ve kavânîn-i şer'iyyeye kemâliyle riâyet olunduğundan saltanat-ı seniyyemizin kuvvet ü meknet ve bi'l-cümle teb'asının refah ü ma'muriyyeti rütbe-i gâyete vâsıl olmuşken yüz elli sene vardır ki gavâil-i müteâkibe ve esbâb-ı mütenevvi'aya mebnî ne şer'-i şerîfe ve ne kavânîn-i münîfeye inkıyad ve imtisal olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet ve ma'muriyyet bilakis za'af ve fakre mübeddel olmuş ve halbuki kavânîn-i şer'iyye tahtında idâre olunmayan memâlikin pâyidar olamayacağı vazihatdan bulunmuş olub cülûs-ı hümâyûnumuz rûz-ı firûzundan beri efkâr-ı hayriyet-âsâr-ı mülûkânemiz dahî mücerred i'mar-ı memâlik ve enhâ ve terfih-i ahâlî ve fukarâ kazıyye-i nâfi'asına münhasır ve memâlik-i Devlet-i 'Aliyyemizin mevkî-i coğrafisine ve arazî-i münbitesine ve halkın kâbiliyyet ve istidatlarına nazaran esbâb-ı lâzimesine teşebbüs olunduğu halde beş on sene zarfında bi-tevfîkihi te'âlâ suver-i matlûba hâsıl olacağı zâhir olmağla avn ü inâyet-i hazret-i Bâri'ye îtimad ve imdâd-ı ruhaniyyet-i cenâb-ı peygamberiye tevessül ve istinat-birle bundan böyle Devlet-i 'Aliyye ve memâlik-i mahrûsamızın hüsn-i idâresi zımında ba'zı kavânîn-i cedîde vaz' ve te'sîsi lâzım ve mühim görülerek işbu kavânîn-i mukteziyenin mevâdd-ı esâsiyyesi dahî emniyyet-i can ve mahfuziyyet-i ırz ve nâmus ve mal ve ta'yîn-i vergü ve asâkîr-i mukteziyenin sûret-i celb ve müddet-i istihdamları kazıyyelerinden ibâret olub şöyle ki dünyada candan ve ırz u namûsdan eazz bir şey olmadığından bir adam anları tehlikede gördükce hilkat-i zâtiyye ve cibilliyet-i fitriyyesinde hiyânete meyl olmasa bile muhafaza-i can ve nâmusu için elbette ba'zı sûretlere teşebbüs edeceği ve bu dahî devlet ve memlekete muzırr olagelddüğü müsellemler olduğu misillü bilakis can ve nâmusundan emin olduğu halde dahî sıdk u istikâmetden ayrılamayacağı ve işi ve gücü hemen devlet ve milletine hüsn-i hizmetten ibaret olacağı bedîhi ve zâhirdir ve emniyyet-i mal kazıyyesinin fıkdânı halinde ise herkes ne devlet ve ne milletine ısınmayub ve ne i'mâr-ı mülke bakmayub endişe ve ızdırabdan hâlî olmadığı misüllü aksi takdirinde yani emval ve emlâkinden emniyyet-i kâmile olduğu halde dahî hemen kendü işiyle tevsi-i dâire-i ta'ayyüşüyle uğraşub ve kendüsünde gün-be-gün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artub ana göre hüsn-i hareketle çalışacağı şübheden azâdedir ve ta'yin-i vergü maddesi dahî çünkü bir devlet muhafaza-i memâlik için elbette asker ve leşkere vesair masârif-ı mukteziyyeye muhtac olarak bu ise akçe ile idare olunacağına ve akçe dahî teb'asının vergüsüyle hâsıl olacağına binaen bunun dahî bir hüsn-i suretine bakılmak ehemm olub eğerçi mukaddemlerde vâridât zannolunmuş olan yed-i vâhid beriyyesinden lehül-hamd memâlik-i mahrûsamız ahâlisi bundan evvel kurtulmuş ise de âlât-ı tahribiyyeden olub hiç bir vakitte semere-i nâfi'ası görülemiyen iltizamat usûl-ı muzırrası el-yevm cârî olarak bu ise bir memleketin mesalih-i siyasiyye ve umûr-ı maliyyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i cebr ü kahrına teslim demek olarak ol dahî eğer zaten bir iyice adam değilse hemen kendü çıkarına bakub cem'î harekât ve sekenâtı gadr ü zulümden ibaret olmasıyla ba'dezin ahâlî-i memâlikden her ferdin emlâk ve kudretine

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

göre bir vergi-i münasib ta'yin olunarak kimseden ziyade bir şey alınmaması ve Devlet-i 'Aliyyemizin berren ve bahren masarîf-ı askeriyye vesairesi dahî kavânîn-i i'cabiyye ile tahdit ve ta'yin olunub ana göre icra olunması lazımedendir ve asker maddesi dahî berminvâl-i muharrer mevâdd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhafaza-i vatan için asker vermek ahâlinin farîza-i zimmeti ise de şimdiye kadar carî olduğu vechile bir memleketin aded-i nüfus-ı mevcudiyyesine bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyade ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizamsızlığı ve hem zira'at ve ticaret mevâdd-ı nâfi'asının ihlalini mu'cib olduğu misüllü askerliğe gelenlerin ila- nihayet'il-ömür istihdamları dahî füturu ve kat'-ı tenasülü müstelzim olmakda olmasıyla her memleketden lüzumu takdirinde talep olunacak neferât-ı askeriyye için bazı usul-ı hasene ve dört veyahud beş sene müddet istihdam zımında dahî bir târik-i münavebe vaz' ve te'sis olunması i'cab-ı haldendir velhasıl bu kavânîn-i nizamiyye hasıl olmadıkca tahsil-i kuvvet ve me'muriyyet ve âsaiş-i istirahat mümkün olmayub cümlesinin esası dahî mevâdd-ı meşruhadan ibaret olduğundan fî-ma-bad esbâb-ı cünhanın da'vaları kavânîn-i şer'iyye iktizasınca alenen bervech-i tetkik görülüb hükmolunmadıkca hiç kimse hakkında hafî ve celî idam ve tescim muamelesi icrası caiz olmamak ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve namusuna tasallut vuku'bulmamak ve herkes emval ve emlakine kemal-i serbestiyle mâlik ve mutasarrıf olarak ana bir taraftan müdahale olunmamak ve firarda birinin töhmet ve kabahati vuku'unda anın ol töhmet ve kabahatden beriyyü'z-zimme olacaklarından anın malını müsadere ile vereseşi hukuk-ı irsiyyelerinden mahrum kılınmamak ve teb'a-i saltanat-ı seniyyemizden olan ahâli-yi islam ve milel-i saire ve müsâ'adat-ı şâhânemize bilâ-istisna mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinde hükm-i şer'î iktizasınca kâffe-i memâlik-i mahrusamız ahâlisine taraf-ı şâhânemden emniyet-i kâmile verilmiş ve diğer hususlara dahî ittifak-ı ârâ ile karar verilmesi lazımgelmiş olmağla Meclis-i Ahkâm-ı Adliye âzâsı dahî lüzumu mertebe teksir olunarak ve vükelâ ve rical-ı Devlet-i 'Aliyyemiz dahî ba'zı ta'yin olunacak eyyamda orada ictima' ederek ve cümlesi efkâr ve mütala'atını hiç çekinmeyüb serbestce söyleyerek işbu emniyet-i can ve mal ve ta'yin-i vergi hususlarına dâir kavânîn-i mukteziyye bir taraftan kararlaştırılıb ve Tanzimat-ı askeriyye maddesi dahî Bab-ı Seraskerî Dîr-ı Şûrâsında söyleşilüb her bir kanun karargir oldukca inşaallahü te'âla düsturü'l-amel tutulmak üzere bâlası hatt-ı hümâyûnumuz ile tasdik ve tevşih olunmak için taraf-ı hümâyûnumuza arz olunsun ve işbu kavânîn-i şer'iyye mücerred din ve devlet ve mülk ve milleti ihya için vaz' olunacak olduğundan canib-i hümâyûnumuzdan hilafına hareket vuku'bulmayacağına ahd ü misak olunub Hırka-i Şerife Odasında cemi'-i ulemâ ve vükelâ hazır oldukları halde kasem-i billah dahî olunarak ulemâ ve vükelâ dahî tahlif olunacağından ana göre ulemâ ve vüzerâdan velhasıl her kim olur ise olsun kavânîn-i şer'iyyeye muhalif hareket edenlerin kabahat-i sabitelerine göre te'dibat-ı lâyıklarının hiç rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmayarak icrası zımında mahsusan ceza kanunnâmesi dahî tanzim ettirilsin ve cümle me'murinun el-halet-i hazihî mikdar-ı vafi maaşları olarak şayet henüz olmayanlar var ise anlar dahî tanzim olunacağından şer'an menfur olub harabiyyet-i mülkün sebeb-i azamı olan rüşvet madde-i kerihesinin fî-mâ-bad adem-i vuku'u maddesinin dahî bir kanun-ı kavî ile te'kidine bakılsın ve keyfiyyet-i meşruha usul-ı atıkayı bütün bütün tağyir ve tecdîd demek olacağından işbu irade-i şâhânemiz Dersa'adet ve bilcümle memâlik-i mahrûsamız ahâlisine i'lan ve işae olunacağı misüllü

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

düvel-i mütehabbe dahî bu usulün inşaallahü te'âla ilelebed bekasına şahid olmak üzere Dersa'adetimizde mukim bilcümle süferaya dahî resmen bildirilsün hemen rabbimiz te'âla hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavânîn-i müessisenin hilafına hareket edenler Allah ü te'âla hazretlerinin la'netine mazhar olsunlar ve ilelebed felah bulmasınlar. Amin.

Fî 26 Şâban sene 1255, yevm-i bazar.

Ek 2:¹¹⁹

Tanzimat Meclisi, Görevleri ve Çalışma Usulleri

Meclîs-i Âlî-yi Tanzimat'ın Vezâif-i Mertebesi Nizamnâmesi

Sûret-i Hatt-ı Hümayûn Mu'cebince 'Amel Oluna

Fasl-ı Nizâmât

Birinci Madde

Meclis-i Tanzimat ıslâh-ı umûr-ı devlet ve teksir-i ma'muriyyet-i memleketi mu'cib olan kâffe-yi usul ve nizâmâtı yeniden müzakere ve mutâla'a ve mevcut olan kavânîn ve nizâmâtın tetkikatını icra ederek iktizâ edenlerinin ilgâsıyla ibkâsı lazım gelenlerinin içinden noksanını ikmâl ve ıslah ederek müceddiden tanzim ile peyderpey arz eylemeğe me'murdur.

İkinci Madde

Meclis-i Tanzimat hey'et-i vükelâ-yı feham tarafından kendüsüne ta'yin ve ifade olunacak nizamâtın ıslah ve tenkihi ve müceddiden tanzimini bi'l-mütala'a arz edeceğinden başka kendiliğinden olarak dahî ta'dil ve tashih ve ilga ve tecdidine lüzum gördüğü nizamâtı müzakere ve tertile ve Meclis-i Vükelâ'ya takdime me'zundur.

Üçüncü Madde

Mevcut olan kaffe-i nizamâtı takım takım her bir nezâret ve dâire meclisden getürüb birer birer mütala'a ile noksanı olanları ikmal ve sebk (?) ve ibaresini nizâmât tahriri emrinde ittihaz olunan usul-ı cedideye tevfiik ile yeniden arzederek ibkasını ve iktiza edenlerinin ilgasını ve hususan birbirine muhalif olan nizâmât-ı müte'addideyi suret-i vahideye koyub yeni nizamnâmeler yaparak anın icrasını istizan edecektir.

Dördüncü Madde

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

Her nezâret ve dâire kendüye müte'allik olan mevâdd-ı nizamiye için nizâmât layihaları yapmağa me'zun olub fakat anların yapacağı nizamatin Meclis-i Tanzimat'da tetkikatı icra olunarak usulü üzere arz ve istizan olunmadıkca hükmü cari olamayacaktır.

Beşinci Madde

Dördüncü maddede beyan olunan suret ya'ni her nezâret ve dâirenin Meclis-i Tanzimat'a i'ta olunacak layihaları umûr-ı mülkiyye ve askeriyye ve bahriyye ve maliyyeye ait ve hükmü umumi ve daimi olacak nizâmât ve kavânîn demek olub nezâretlerin nizâmât-ı müessisine tatbikan cari olan umûr-ı adiyeye ve yevmiyesi bu kayıtdan müstesna olacaktır.

Altıncı Madde

Ba'zı me'murin ve erbab-ı vukuf ve ma'lumat taraflarından nizâmâta ve umûr-ı nafi'aya dâir layihalar tanzim ve takdim olunur ise Meclis-i Tanzimat müzakere ve tetkik edecektir.

Yedinci Madde

Meclis-i Tanzimat müzakere eylediği nizâmâta dâir tetkikat-ı lazimeyi icra ve istihsal-ı ma'lumat için her bir nezâret ve dâirenin iktiza eden me'murlarını ve lazım gelürse nazır ve me'mur-ı mahsusunu vesair erbab-ı vukuf ve ma'lumatı meclise da'vet edebilecektir.

Sekizinci Madde

Meclis-i Tanzimat müzakere ettiği nizâmât ve mevaddı usul-ı dahiliyyesine dâir olan nizamnâmede beyan olunduğu vechile ba-mazbata layiha suretinde takdim edüb Meclis-i Vükelâ'da dahî mahsusan ta'yin olunan kaide üzre bir müzakere tedkik-birle kabul ve tasdik olunacağı halde hakipay-ı hümâyûn-ı cenab,ı padişahiden arz ve istizan olunacaktır.

Nezd-i hümâyûn-ı hazret-i hilafetpenahide rehin-i tasvib buyurularak icrasına irade-yi seniyye-i hazret-i şehinşahi şeref-sudur buyurulmadıkca hiç bir nizamın vakten mine'l-evkat hükmü cari olamayacaktır.

Onuncu Madde

Bâ-irade-i seniyye-i hazret-i şehinşahi mukarrer ve mer'i olan nizamattan hiç birisinin bir hükmünü tağyir ve iptale me'murin ve teb'a-yı Devlet-i 'Aliyeden hiç kimse muktedir olamayub mürur-ı zaman ve tebeddül-i ahval ile bir nizamın ya kamilen değiştirilmesi veyahud ba'zı ahkâmının ta'dil ve tahvili iktiza eylerse yeniden nizam yapmakda müttehaz olan usulün tamamen icrasıyla ya'ni evvela Meclis-i Tanzimat'da ve ba'dehu Meclis-i vükelâ-yı fehamda mütala'asıyla kararlaştırılıub ol nizamın ahkam-ı cedidesi emr ü ferman-ı cenab-ı padişahi müte'llik buyurulmadıkca düsturu'l-amel olamayacaktır.

Fasl-ı İcrâ-yı Nizâmât

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

Onbirinci Madde

Meclis-i Tanzimat nizamâtın yalnız müzakere ve tanzimine me'mur olub anların tenfiz ve icraları vükelâ-yı feham ve me'murin-i kirama ait olan mevaddandır.

Onikinci Madde

Nizamât-ı müessesenin suret-i cereyanını emr-i tahkikde Meclis-i Tanzimat'ın mezuniyet-i kamilesi olacaktır.

Onüçüncü Madde

Meclis-i Tanzimat münhâl-i nizâmât bir hal ve hareketi istima' ve tahkik eyledikde ba-mazbata ihtar-ı keyfiyyet edüb eğer tekrar o hal ve hareketin vuku'u 'inde muhakkik olur ise muhafaz-yı nizam emrinde ahkam-ı kanuniyyenin ta'yin ettiği her ne ise anın icrası yine ba-mazbata istid'a eylenecektir.

Ondördüncü Madde

Meclis-i Tanzimat hey'etce tahkik edebildiği bu misüllü mevaddı ba'zı mütala'aya mebni ketm ve ihfa eylediği tebeyyün ettiği halde takımıyla Meclis-i Vükelâ'ya celb olunarak farîza-yı zimmet-i me'muriyyetinde bu vechile zuhura gelen kusur-ı gayr-i zaruriyyesinden dolayı mu'ateb ve mes'ul olacaktır.

Fasl-ı Muhâkemât

Usul-ı istikamete ve vezâif-i zimmete muğayir nizamât-ı mevzu'a-yı münhal bir hal ve hareket vuku'unda sair me'murinun muhakemeleri nizamen ta'yin olunan mahallerde rü'yet olunub fakat vükelâdan birisinin böyle bir hal ve hareketi vuku'unda muhakemesi Meclis-i Tanzimat'da olacaktır.

Onaltıncı Madde

Vükelâdan birisinin muhakemesi iktiza eyledikde Meclis-i Tanzimat'ın me'muriyetini amir mahsusan irade-yi seniyye-yi cenab-ı mülükane müte'allik ve şeref-sudur buyurulub karar muhakemesi dahî Meclis-i Vükelâ'da tedkik ve kabul ve tasdik olunduktan sonra emr ü ferman-ı hazret-i şehinşahi şeref-sünuh buyurulmadıkca mer'iyü'l-icra olamayacaktır.

Onyedinci Madde

Bu makule muhakemat meclisin usul-ı muhakemesi hakkında vaz' olunan nizam-ı mahsusa tevfikân icra olunacaktır.

Fî 21 Safer 271

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

İşbu nizamnâmenin düsturü'l-amel tutulmasına ba-hatt-ı hümâyûn-ı irade-yi seniyye-yi hazret-i padişahi müte'allik buyurulmağın mu'cibince 'amel ve hareket ve icra-yı ahkamına makam-ı celil-i Nezâret-i Hariciye'den himmet buyuruldu.

Fî 9 Cemaziyelahir 71

Meclis-i Âlî-yi Tanzîmât'ın Usûl-ı Dâhiliyyesi Nizamnâmesi

Sûret-i Hatt-ı Hümâyûn Mûcibince 'Amel Oluna

Fasl-ı Müzâkerât

Birinci Madde

Emr-i müzâkerede âzâ-yı meclis doğruca beyan-ı re'y etmeğe me'mur olub bahsolunan bir maslahat üzerine gerek lehinde olsun gerek aleyhinde olsun mütala'a ve efkarını açıktan açığa arzederek nihayet karar-ı ittifak veya ekseriyyet-i ara ile hasıl olur.

İkinci Madde

Bahsolunan bir maslahatın ibtida cihet-i umumiyyesi müzakere olunub esasına karar verildikten sonra fûru'atı dahî madde-be-madde müzakere olunarak her maddesine ayrı karar verilecekdir bu cihetle gerek karar-ı umumi ve gerek her madde üzerine verilen karar ittifak ve ekseriyyet-i ara ile hasıl olacaktır.

Müzakere olunan maslahatın gerek cihet-i umumiyyesi ve gerek mevâdd-ı müteferri'ası lehinde ve aleyhinde aza-yı maclis tarafından söylenilecek sözler tamamıyla istima' olunub mebahisat tekmil olunduktan sonra riyaset tarafından ekseriyyet-i araya müraca'at olunacaktır.

Dördüncü Madde

İttifak-ı ara bir madde üzerinde azanın umumen efkarının ittihadı olub ekseriyyet dahî sülüsünden noksan olamayacaktır.

Beşinci Madde

Ekseriyyet-i ara ile karar verilen maddede ekseriyyetin mütala'ası ne olduğu ve efkar-ı

muhalifede bulunan azanın re'yleri idüğü mazbataya derc olunub cümle tarafından temhir

olunacak ve o madde nizamata dâir olub layihası olduğu ve layihada olan mevaddın ba'zısı hakkında ba'zı azanın efkar-ı muhalifesi bulunduğu halde her kangı maddeler mütala'alarına muhalif ise anların tasrihiyle zir-i layihaya bir zeyl yazılıub metni ekseriyyet tarafından ve zeyl efkar-ı muhalifede bulunan aza taraflarından temhir kılınacaktır.

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

Altıncı Madde

Daima yapılan mazbata ve layıha müsveddeleri meclisde kıra'at olunub revîş-i ifade ve suret-i sebk ve ibaresi üzerine dahî mübahese ile azadan her biri re'y verebilecektir ve hususan nizâmât layihalarının her maddesi ayrı ayrı meclisin müzakeresiyle yazılacaktır.

Yedinci Madde

Meclisce müzakere olunacak mevadd sırasıyla ve tarih vürudiyla bir müzekkereye kaydolunub bir maddenin müzakeresi tekmil oldukda işbu müzakereye bakılıb tevafuk-ı ara ile kangı maslahat intihab olunur ise o madde mevki'-i müzakereye konulacaktır ve derhal müzakeresi irade buyurulmuş bir madde olmadıkca bir madde müzakere olunur iken yarım bırakılıb diğer maddenin müzakeresine başlanmak caiz olmayacaktır.

Sekizinci Madde

Riyaset ile beraber dört aza olmadıkca hiç bir maddenin müzakeresiyle kararı hatime olmayacaktır.

Dokuzuncu Madde

Ba'zan teshil-i maslahak zımında bir maddenin müzakeresinden evvel mazbata ve nizam layıhasını kaleme almak için azadan birisi meclisce intihab olunarak ana yazdırılacaktır fakat bu suretle yazılan şeyler kararlı bir şey olmayub gerek esas-ı mütala'ası ve gerek mevâdd-ı müteferri'ası meclisce mütala'a olunarak her bir tarafı red veya kabul olacaktır.

Her gün vuku'bulan müzakeratın hülasası ya'ni kangı maslahat ne kadar müzakere olundu ve kaç maddeye karar verildi ise icmali müzakerede bulunan meclis katibi tarafından müzakere ruznâmesi namıyla bir pusulaya yazılıb ertesi günü müzakereye şüru' olunmazdan evvel meclise getirüb kıra'at ile muvafık görüldüğü ve kabul olunduğu halde defter-i mahsusuna kayd etdirilecektir.

Onbirinci Madde

Meclis-i Tanzimat'da müzakere olunacak nizâmât meclisce kararlaştırıldıktan sonra kaleme alınacak mazbata ve mevâdd-ı nizamiyye layıhası Bâbîâli'de litoğra ile lüzumu mikdar nüsha olarak tab' ve temsil itdürülüb ol nizam kangı gün Meclis-i Vükelâ'da derpiş ve müzakere olunacak ise andan beş altı gün evvel işbu nüsh-ı matbu'anın bir kıt'ası evvelce li-ecli'l-mütala'a Meclis-i Vükelâ'da bulunacak zevat taraflarına başka başka irsal olunacaktır.

Fasl-ı Usûl-ı Muhâberât

Onikinci Madde

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

Dermeyan-ı müzakere olan maddelerin müte'allik oldukları nezâret ve dâirelerin re'y ve mütala'ası sual olunmak lazımgeldikde taraf-ı riyasetten nazır ve me'murine tezkire irsaliyle isti'lam olunacaktır.

Onüçüncü Madde

Bir nezâret ve dâireden bir kağıt istenilecek veyahud bizzat nazırı veya me'murlarından birisi meclise da'vet olunacak olduğu halde kezalik riyaset tarafından tezkire yazılacaktır.

Fasl-ı Karâr-ı Müzâkerât

Ondördüncü Madde

Umur-ı cüz'iyye ve külliyyeye dâir her nasıl nizam tanzim olunur ise yapılacak her bir nizam doğrudan doğruya Meclis-i Tanzimat'da müzakere olunmuş ise ol nizamın vaz'ını mu'cib olan esbab ve mevâdd-ı müteferri'ası hakkında olan mütala'at bir mazbatada ayrıca beyan olunub ve asıl nizam birinci ve ikinci ve üçüncü olarak ayrı ayrı ve madde-be-madde ve içinde hiç başka lakırdı olmayarak layiha suretinde bir başka kağıda yazılıub mazbatasına merbuten takdim kılınacaktır.

Onbeşinci Madde

Her bir nezâret ve dâirenin kendü umuruna dâir yapub takdim ettiği nizam layihaları Meclis-i Tanzimat'a havale olundukda tedkikat-ı lazimesi bi'l-icra esası veyahud mevâdd-ı müteferri'ası tamamıyla kabul ve tasdik olunduğu halde kabulünü i'cab ettiren esbab ayrıca bir mazbataya yazılıub ve layihanın zeyline dahî mevâdd-ı münderice Meclis-i Tanzimat'da dahî tasdik olunmuşdur deyu bir şey tahrir ile aza tarafından temhir olunub gelen takrir ve layiha mazbata-yı meclise merbuten takdim kılınacaktır.

Onaltıncı Madde

Onbeşinci maddede beyan olunan nizam layihalarında Meclis-i Tanzimat'ın mütala'asınca ba'zı mahalleri tağyir ve tebdil ve ta'dil olunmak lazımgelenler oldukca evvelemirde müte'allik olduğu mahallin nazır ve me'muru ile muhabere olunub ve meclisde birleşüb tağyirat-ı mutasavvireye karar verildikde meclis-i mezkûr tarafından olbabda yapılacak mazbataya esbab-ı tağyir ve tebdil ve ta'dil ber-vech-i tafsil derc olunacak layiha-yı ma'ruzenin tebdil olunan madde veyahud maddeleri dahî zeyline yazılacak ve bu suretle kabul olunduğu altına işaret kılınub temhir ve mazbatasına merbuten takdim kılınacaktır.

Onyedinci Madde

Meclis-i Tanzimat'dan takdim olunan mazbata ve nizam layihaları Meclis-i Ali-yi Vükelâ'da dermiyan-ı müzakere kılınub tamamıyla kabul olunur ise haliyle bırakılarak veyahud mevâdd-ı mündericesinden ba'zılarının ta'dil ve tahvili tensib olunduğu halde zeyli-

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

layihaya tashih olunan mevadd yazılarak ya tamamıyla kabulünü veyahud ta'dilatını i'cab ettiren mütala'atın arz ve istizaniyle Meclis-i Tanzimat mazbatası ve takrir var ise anınla nizâmât layihaları hakipay-ı hümâyûn-ı hilafet- penâhiye ref' ve takdim ile nezd-i hakayık-vefd-i cenab-ı mülûkanede rehin-i hayyiz tasvib ve nizam kağıdının balası mu'cibince 'amel olunmasını havi hatt-ı hümâyûn-ı hazret-i şâhâne ile tevşih buyurulduğu halde evrak-ı mütেকaddime avdet ettiği gibi Meclis-i Tanzimat'a i'ta olunacaktır.

Onsekizinci Madde

Meclis-i Tanzimat'da her bir nezâret ve dâirenin bir cüzdanı ve bunların dahî bir mahfazası olarak bend-i sabıkda muharrer olduğu üzere irade-i seniyye-i cenab-ı padişahinin ta'allukıyla düsturü'l-'amel tutulması lazımgelen nizamının hatt-ı hümâyûnla olan aslı her kangı tarafına müte'allik ise evrakın cüzdanında ve Meclis-i Tanzimat'da hıfzolunub esbab-ı mu'cibiyyeyi havi olan meclis mazbatasıyla nizam layıhasının metni her yere mahsus olan meclis ceridelerine kaydile mevâdd-ı nizam ayrı ayrı kağıdlara yazılarak ve zirleri meclise mahsus olan mühürle temhir kılınarak zeyline balada muharrer mevâdd-ı nizamiyyenin düsturü'l-'amel tutulmasına irade-i seniyye-i cenab-i padişahi şeref-sudur buyurulduğuna dâir muhtasar bir buyuruldu yazılıb balasına sahh-ı ali olunduktan sonra müte'allik olduğu mahalle gönderilecektir.

Ondokuzuncu Madde

Madde-i sabıkada beyan olunduğu üzere nizamın nüsha-i resmiyyeleri müte'allik olduğu mahalle verilmesiyle beraber bir suret-i memhuresi dahî kayd ü hıfz ve lede'l-iktiza müraca'at etmek üzere kaffe-i nizâmât ve kavaninin merkez-i icrası olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye'ye i'ta kılınacaktır.

Gerek Meclis-i Tanzimat'da doğrudan doğruya yapılacak ve gerek sair yerlerde layihaları tanzim olunacak nizamnâmeler mübhem ve me'ani-i muhtelifeyi havi olan kelimat ile yazılıb vazıh ta'birat ve kolay ve kısa ibareler ile yazılacaktır.

Yirmibirinci Madde

Yeniden vaz' olunan veyahud tecdid ve ıslah kılınan nizâmât çıkdıkca aynen Takvim-i Vekayi'a derc ile neşr olunub beher sene içinde yapılan nizâmât dahî Meclis-i Tanzimat ma'rifetiyle bi't-tertib birbirine zeyl olarak Mecmu'a-i Nizâmât namıyla elsine-i muhtelifede olarak tab' ile neşr olunacaktır.

Fasl-ı Usûl ve Sûret-i Muhâkemât

Yirmiikinci Madde

Vezaif-i meclis nizamnâmesinin onaltıncı maddesinde beyan olunduğu vechile Meclis-i Tanzimat'da muhakeme olunacak zat bu babda şeref-sudur buyurulan irade-i seniyye-i

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

hazret-i padişahi vürud eyledikde meclise da'vet olunub hakkında azv ve isnad olunan cünha her ne ise meclisce bir kağıda yazılıb kendüsüne kıra'at olundukdan sonra yedine i'ta olunacaktır.

Yirmiüçüncü Madde

Bend-i sabıkda beyan olunduğu vechile müdde'i-i aleyh mehl ister ise nihayet üç gün muhakemenin te'hiri caiz olacaktır.

Yirmidördüncü Madde

Hakikat-i hali meydana çıkarmağa salih olabilecek her güne evrak ve senedat her nerede bulunabilir ise celbe ve her kimden tahkik etmek kabil ise anı da'vete meclisin istihkakı olacaktır müttehim kendi hakkında azv olunan töhmetten berat ve zimmetini ısbat kasdıyla şahid ikamesine talib olduğu halde getüreceği şahidlerin temini ve mahallini ve keyfiyetini mahkemenin ibtidaki meclisinde meclise haber vermeğe ve kayd ettirmeğe mecbur olacaktır.

Yirmibeşinci Madde

Müdde'i-i aleyhin gerek aleyhinde ve gerek lehinde şahid istima'ına ihtiyac görülür ise şahidler kendülerinden süal olunacak şeylerde doğruyu kat'a ketm ve ber-vechile hilaf-ı irtikab etmeyeceklerine evveleminde tahlif olundukdan sonra ayrı ayrı istima' olunacaktır.

Yirmialtıncı Madde

Müdde'i-i aleyhin ifadat-ı vakı'ası ve şahidlerin tebliğatı tahriren zabt ile kendülerine kıra'at olunacak ve imza dahî etdirilecektir.

Müdde'i-i aleyh hakkında iddi'a olunan cünhayı mübeyyin meclisden verilmiş olan kağıda tahriren cevap vermek ister ise buna me'zun olub fakat yalnız bu cevap tahriri ile iktifa olunmayıb kendüsü yine bizzat istintak ve mürafa'a olunacaktır.

Yirmisekizinci Madde

Müdde'i-i aleyh olan zat istintak olunurken azadan kimse maddenin ne lehinde ve ne de aleyhinde beyan-ı re'y etmeyüb gerek hey'et-i meclis ve gerek azası yalnız süal iradına me'mur ve müdde'i-i aleyh dahî yalnız kendüsüne irad olunan süallere cevap verüb hadden hariç bahse girmemeğe mecbur olacaktır ve şahid istima'ında dahî bu kaideye riayet olunacaktır.

Yirmidokuzuncu Madde

Müdde'i-i aleyhin istintakı ve şühudun istima'ı ve evrakın tedkikatı icra ile tekmil oldukda müdde'i-i aleyhin cünhası olub olmadığı evvela riyaset tarafından yegan yegan azaya sual

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

olunub her birinin diyeceği anlaşıldıktan ve riyaset tarafından dahî beyan-ı re'y olunduktan sonra bir kağıdın bir tarafına müdde'i-i aleyhe azv olunan cünha ile mücrimdir ve diğer canibine beriyyü'l-zimmedir deyu iki fıkra yazılıb herkes dildiği (?) fıkranın altını temhir için azaya arz ile her kangı tarafda bi'l-ittifak veyahud ekseriyyet-i ara görülür ise ol tarafa ya'ni müdde'i-i aleyh beriyyü'l-zimme olmadığına veyahud cünhasına hükm olunacaktır.

Otuzuncu Madde

Madde-i sabıkada beyan olunan suretle hükm olundukda ahval-i müteferri'asını havi bir mazbata yazılıb verilen ekseriyet-i ara ile olmuş ise ekserine muhalif olan azanın sebeb-i muhalefetleri dahî derc olunub umum-ı aza tarafından bi't-tahrir istintaknâme ve hükme sened olan sair evrak ile beraber takdim olunacaktır.

Otuzbirinci Madde

Esna-yı muhakemede müdde'i-i aleyhin hey'et-i meclisin haricinde olarak meclis azasından hiç kimseyle mülakatı ve muhaberesi caiz olamayacaktır.

Fî 21 Safer 71

İşbu nizamnâmenin düsturu'l-'amel tutulmasına ba-hatt-ı hümâyûn-ı irade-i seniyye-i padişahi müte'allik buyurulmağın mu'cibince 'amel ve hareket ve icra-yı ahkamına makam-ı celil-i Nezâret-i Hariciyye'den himmet buyuruldu.

Fî 9 Cemaziyelahir 71

Dr. Coşkun ÇAKIR

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 14 Sayfa: 698-715

Dipnotlar:

1. Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri", Tanzimat I, İstanbul 1940, s. 13.
2. Abdurrahman Şeref, Tarih Söyleşileri (Musahabe-i Tarihiyye), (Sad: Mübeccel Nami Duru), İstanbul 1980, s. 53-54.
3. Karal, a.g.m., s. 15.
4. Ahmed Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1959, s. 17.
5. Ahmet Cevat Eren, "Tanzimat", İslam Ansiklopedisi (İ. A.), c. XI, Ankara 1979, s. 710.
6. Eren, a.g.m.d., s. 710.
7. Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", Belleten, c. XXVIII, S. 112, Ankara 1964, s. 589-595; Cevdet Küçük, Tanzimat'ı Hazırlayan Nedenler, (Yayınlanmamış Lisans Tezi, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü), 1969, s. 3-80.

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

8. E. Engelhardt, Tanzimat, (Türkçesi: Ayla Düz), İstanbul 1976, s. 7-8.
9. Cevdet Paşa, Tezakeri 1-12, (Yayınlayan: Cavid Baysun), Ankara 1986, s. 6; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, V. Cilt, Beşinci Baskı, Ankara 1988, s. 140, 142; Rifat Uçarol, Siyasî Tarih, İkinci Baskı, İstanbul 1995, s. 124-127.
10. Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, 2. Baskı, Ankara 1985, s. 317-380; Enver Koray, Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat, İstanbul 1991, s. 30-31; Uçarol, a.g.e., s. 128-135.
11. Mübahat Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1838-1850), c. II, İstanbul 1976, s. 4-6.
12. İliber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul 1983, s. 68 vd.
13. Yusuf Kemal Tengirşek, 'Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Haricî Ticaret Siyaseti', Tanzimat I, İstanbul 1940, s. 297-310; Rifat Önsoy, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası, Ankara 1988, s. 10-15.
14. Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri I; (1581-1838), Ankara 1974, s. 109-113.
15. Kütükoğlu, a.g.e., c. II, s. 5-6.
16. Seyfettin Gürsel, "1838 Ticaret Antlaşması", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (TCTA), c. III, İstanbul 1985, s. 688.
17. Tengirşek, a.g.m., s. 310.
18. Tengirşek, a.g.m., s. 312.
19. Necdet Kurdakul, Osmanlı Devletinde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar, İstanbul 1981, s. 26-32.
20. Uçarol, a.g.e., s. 97-98; Karal, a.g.e., V. cilt, s. 101-102.
21. Uçarol, a.g.e., s. 98-115; Karal, a.g.e., V. cilt, s. 104-121.
22. Ali İhsan Bağış, Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler; Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar- Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839), Ankara 1983, s. 17 vd.
23. Karal, a.g.e., V. cilt, s. 116-118.
24. Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi, İstanbul 1990, s. 51-71.
25. Kaynar, a.g.e., s. 118-119.
26. Abdurrahman Şeref, Tarih Söyleşileri (Musahabe-i Tarihiye), İstanbul 1980, s. 44; Lütfi, Tarih-i Lütfi, c. 8, s. 390.
27. Kaynar, a.g.e., s. 119.
28. Kaynar, a.g.e., s. 188-189.
29. Mehmet Seyitdanlıoğlu "Tanzimat'ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Kuruluşu (1838-1840)", Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri, İstanbul 1990, s. 130-133. .
30. Kaynar, a.g.e., s. 167.
31. Kaynar, a.g.e., s. 174-175.
32. Süheyl Ünver, "Resmine Göre Tanzimat-ı Hayriye İlani", Belleten, C. XXVIII, S. 213, s. 702-704. Ünver bu makalesinde ilk defa fermanın okunduğu yerin şimdi Gülhane Parkı olarak bilinen yerle bir alakasının olmadığını, merasim alanının Sarayburnu tarafında bir yer olduğunu ve padişahın töreni izlediği köşkün ise ahşap olduğunu ve bu gün mevcut olmadığını ifade ediyor.
33. Lütfi, a.g.e., c. 6, s. 60.
34. Lütfi, a.g.e., c. 6, s. 60-64; Kaynar, a.g.e., s. 174-175.
35. Eren, a.g.m.d., s. 719. Tanzimat Fermanı'nın orijinal metni için bkz., BOA., Tanzimat-ı Hayriyye Defteri, No: 1, s. 1-3; Takvim-i Vekayi, 15 Ramazan 1255, S: 187; Düstur, I. Tertip, I. Cilt, s. 4-7, İstanbul 1289. Yeni harflere çevirilmiş metin için bkz., Tanzimat I, İstanbul 1940, s. 48; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, V. cilt (Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri), Ankara 1988, s. 255-258; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. IV, İstanbul 1972, s. 124-126; Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri, 1839-1980, Ankara 1985, s. 11-13. Fermanın Fransızca çevirisi, fermanın okunduğu gün İstanbul'da yayınlanan Fransızca gazetelerde yayınlanmış, ayrıca Engelhardt'ın 'La Turquie et le Tanzimat, Paris 1882-84' adlı esrin ikinci cildinde; İngilizce çevirisi Edward Herstleth'in 'Map of Europe by Treaty, London 1875' adlı eserin ikinci cildinde ve Almanca çevirisi de Friederic von Kraelitz-Greifenharst'ın 'Die Verfassungsgesetze der Osmanischen Reiches, Viena 1919' adlı eserinde yer almıştır. Ayrıca arapçası da mevcuttur. Arapça metin için bkz. Bekir Karlıoğlu, İslahatçı Bir Düşünür Tunuslu Hayreddin Paşa ve Tanzimat, Balkan İlimi Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul 1995, s. 141-149. Türkçe sadeleştirilmiş metin için bkz. Mete Tunçay, "Tanzimat Fermanı", Tarih ve Toplum, İstanbul, 1989, c. 12, S. 71, s. 266-267.

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

36. A. Şeref, a.g.e., s. 44.
37. Karal, a.g.e., V. cilt, s. 171.
38. Eren, a.g.m.d., s. 709; Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 1978, s. 207.
39. Karal, a.g.e., V. cilt, Ankara 1988, s. 61.
40. Eren, a.g.m.d, s. 704.
41. Hilmi Ziya Ülken, Çağdaş Düşünce Tarihi, (Üçüncü Baskı), İstanbul 1992, s. 41 vd.
42. Cemil Bilsel, "Tanzimat'ın Haricî Siyaseti", Tanzimat I, İstanbul 1940, s. 692-693.
43. A. Hamid Ongunsu, "Tanzimat ve Amillerine Umumî Bir Bakış", Tanzimat I, s. 11-12.
44. Mehmet Emin Erişirgil, "Tanzimat'ın Yüzüncü Yılı Münasebetiyle Tanzimat'a Dair Meseleler", Siyasi İlimler (Mülkiye), No: 105, Ankara 1939, s. 426.
45. Kurt Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, İstanbul 1973, s. 43 vd.
46. Enver Koray, Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat, İstanbul 1991, s. 9.
47. E. Engelhart, Türkiye ve Tanzimat (Devlet-i Aliye'nin Tarih-i Islahatı, 1826-1882), (Mütercim: Ali Reşad), İstanbul 1328, s. 7-8.
48. Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanı'nın Tahlili", Tanzimat I, s. 32.
49. Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, İstanbul 1969, s. 189.
50. F. Karalitz'den nakleden Eren, a.g.m.d., s. 710.
51. Namık Kemal, "Tanzimat", İbret, No: 46, 25 Teşrinievvel 1288/6 Kasım 1872. Bu makalenin yeni harflerle çevirisi için bkz. Sıddık Çalık, "Tanzimat", Türkiye Günlüğü, S. 8, Ankara 1989, s. 3-5.
52. Eren, a.g.m.d., s. 710.
53. A. Şeref, a.g.e., s. 44-52; Karal, a.g.e., V. cilt, s. 170-172; Karal, Gülhane Hattı., s. 600-601; Kaynar, a.g.e., s. 176-180; Eren, a.g.m.d., s. 719; Şerif Mardin, "Tanzimat Fermanı'nın Manası", Forum, Ankara 1957, S. 87, s. 6-8; S. 88, s. 13-15; S. 89, s. 12-15; S. 90, s. 12-132; Koray, a.g.e., s. 25-27; Şenol Tayfun, Tanzimat-ı Hayriyye'nin Tetkik ve Tahlili, (Yayınlanmamış Lisans Tezi, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü), 1974, s. 1-41.
54. Abadan, agm, s. 31, 38-39.
55. Abadan, a.g.e., s. 42-43; Bilsel, a.g.m., s. 703; Eren, a.g.m.d, s. 719.
56. Karal, a.g.e., V. cilt, s. 193.
57. Engelhardt, a.g.e., s. 39.
58. Namık Kemal, a.g.m.
59. Abadan, a.g.m., s. 53-54.
60. BOA., İD., No: 402, 418.
61. BOA., İrade Hariciye (İH), No: 151.
62. Aynı belge.
63. Şener, a.g.e., s. 112-115.
64. BOA., İH., No: 166.
65. BOA., İH., No: 190.
66. Aynı belge.
67. BOA., İH., No: 50.
68. Orhan Koloğlu, "Tanzimat'ın Yankıları", Tarih ve Toplum, c. 12, S. 71, İstanbul 1989, s.
69. Sabri Esat Siyavuşgil; "Tanzimat'ın Fransız Efkâr-ı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler", Tanzimat I, İstanbul 1940, s. 749 vd.
70. BOA., İD., No: 741 (Bu gazete, Çörçil'in 1840'da çıkardığı devlet destekli yarı-resmi bir gazete olan Ceride-i Havadisdir).
71. Aynı Belge.

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

72. Aynı Belge.
73. Koloğlu, a.g.m., s. 269.
74. Moshe Maoz; The Impact of the Tanzimat on Politics and Society, Clarendon Pres 1968, s. 205-206'dan nakleden Koloğlu; agm., s. 271.
75. Cemil Bilsel; "Tanzimat'ın Harici Siyaseti", Tanzimat I, İstanbul 1940, s. 662-664.
76. Eren, a.g.m.d., s. 722; Karal, a.g.e., c. VI, s. 186; Engelhardt, a.g.e., s. 33-34.
77. Ahmed Refik, "Türkiye'de İslahat Fermanı", Türk Tarihi Encümeni Mecmuası, 14. Sene, No: 4 (81), 1 Temmuz 1340, s. 196-197'den nakleden İsmail Kara, "Tanzimat'ın Duası", Osmanlı Ansiklopedisi, c. 6, İstanbul 1993, s. 98.
78. İnalçık, agm., s. 369-370.
79. A. Şeref, a.g.e., s. 62-63.
80. C. Hamlin, Among the Turks, New York 1878, s. 48-57'den nakleden İnalçık, agm., s. 362
81. Kaynar, a.g.e., s. 187; İnalçık, agm., s. 372.
82. A. Şeref, a.g.e., s. 60-61.
83. A. Şeref, a.g.e., s. 61-62; Kaynar, a.g.e., 186.
84. Ahmet Refik, agm., s. 196-197'den nakleden İsmail Kara, a.g.e., c. 6, s. 98.
85. Karal, a.g.e., c. V, s. 187.
86. Engelhardt, a.g.e., s. 34; Karal, a.g.e., c. V, s. 186-187.
87. Eren, agmd., s. 722; Şener, a.g.e., s. 41-44.
88. Çadırcı, a.g.e., s. 197.
89. A. D. Novıçev, "1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Dış Politikadaki Boyutları", (Çev: Darhan Hıdıralı), İlmî Araştırmalar, S. 5, İstanbul 1997, s. 279-289.
90. Engeldhardt, a.g.e., s. 38-39; Eren, agmd., s. 723; Karal, a.g.e., c. V, s. 189-190.
91. Cemil Bilsel, agm., s. 667-668, 703-708. Bilsel makalesinin sonuna, Hıfzı Timur'un tercümesiyle ve "Türkiye'de Abdülmecid'in İslahatı Hakkında; Metternich'ten İstanbul'da Baron von Stürmer'e, Viyana 3 Kanunuevvel 1839" başlığıyla mektubun tercümesini eklemiştir.
92. Ortaylı, "Tanzimat Bürokratları ve Metternich", Fehmi Yavuz'a Armağan, Ankara 1983, s. 361-364.
93. C. Farah, "Necib Pasha and the Britian in Syria", Arch. Ottomanicum II, 1970, s. 115- 153'den nakleden Koloğlu, agm., s. 270.
94. Koloğlu, agm., s. 270.
95. İnalçık, "Bosna'da Tanzimat'ın Tatbikine Ait Vesikalar", Tarih Vesikaları, No: 5, s. 374-388; Koloğlu, agm., s. 270-271.
96. Çadırcı, a.g.e., s. 194-195.
97. Cezar, a.g.e., s. 282; Çadırcı, a.g.e., s. 190 vd.; İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", Belleten, c. XXVII, Ankara 1964, s. 632-639; Özkan Yavuz, Tanzimat Fermanı'nın Konya'da Tatbiki Meselesi, (Yayınlanmamış Lisans Tezi, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü), 1969, s. ?. ('Dahil-i Tanzimat Olan Mahaller' ibaresi Osmanlı kayıtlarında başta İradeler olmak üzere sıkça zikredilen bir deyim olmuştur).
98. İnalçık, Tanzimat'ın Uygulanması., s. 625; Çadırcı, a.g.e., s. 191.
99. Çadırcı, a.g.e., s. 192-193; Cevdet Küçük, Tanzimat Devrinde Erzurum, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü), 1975, s?.
100. -BOA., İD., No: 5158.
101. -Halil İnalçık, "Bosna'da Tanzimat'ın Tatbikine Ait vesikalar", Tarih Vesikaları, c. I, S. 5, İstanbul 1942, s. 374-389.
102. İnalçık, Tanzimat'ın Uygulanması., s. 362.
103. Kaynar, a.g.e., s. 180-184.
104. Kaynar, a.g.e., s. 199.

BİR REFORM HAREKETİ OLARAK TANZİMAT: HAZIRLANMASI, İLÂNI, TEPKİLER VE UYGULANMASI

105. Seyitdanliođlu, agm., s. 133. "Beyena hacet olmadığı üzere bir müddetten berü kuvâ-yı Devlet-i Aliyye'ye bazı mertebe za'af-tarı olarak bunun bi-inayeti'llahi teâlâ izalesi niyet-i halisanesiyle beraber isticlab ve temin kılub ahâlî ve ra'iyet ve imar-ı mülk ü millet kazıyye-i matlubesinin istihsalı zımında Tanzimat-ı Mülkiyyeye şüru' ve mübaşeret ve Tanzimat-ı mezkûre ve kavânîn-i mevzû'anın hüsn-i müzâkere ve icrâ-yı ahkâm-ı müessesine mahsus olmak üzere Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye tahsis ve va'zına himmet buyurulmuş." BOA., Mesail-i Mühimme İradeleri, No: 19, 24 Cemaziyelevvel 1257.
106. Tayyib Gökbilgin, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri", Belleten, c. XXXI, S. 121, s. 101-102.
107. Takvim-i Vekayi, S. 187, 15 Ramazan 1255; Kaynar, a.g.e., s. 199-202.
108. Lütfi, a.g.e., c. 6, s. 92-93; Kaynar, a.g.e., s. 209.
109. Mehmet Seyitdanliođlu, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), Ankara 1994, s. 117.
110. Çadircı, a.g.e., s. 189-190.
111. Ubucini, Türkiye 1850, c. I, (Tanzimat-Ulema-Basın), (Çev. Cemal Karaağaçlı), İstanbul ts., s. 56-57; Kaynar, age., s. 218-222; Çadircı, a.g.e., s. 190-193, Seyitdanliođlu, a.g.e., s. 119.
112. Seyitdanliođlu, a.g.e., s. 121-124.
113. Cevdet Paşa, Tezakir; I-12, Ankara 1986, s. 36 vd.
114. BOA., İD., No: 19484; Lütfi, a.g.e., c. 9, s. 220-221 vd.; Akyıldız, Tanzimat Dönemi., s. 250-251.
115. BOA., İMM., No: 79; Akyıldız, Tanzimat., s. 251, Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, c. II, İstanbul 1983, s. 112-113.
116. Carter V. Findley, Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform; Babıali (1789-1922), (Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İstanbul 1994, s. 149; Gökbilgin, agm., s. 102-103; Akyıldız, Tanzimat., s. 254-256; İlber Ortaylı, a.g.e., İstanbul 1983, s. 101-102. Bu hususlar bir belgede etraflıca yer almaktadır: "Memâlik-i Devlet-i Aliyyemizin ma'muriyyet ve kâffe-i teb'amızın refah ve sa'âdet kazayâsının nuhbe-i âmâlimiz olduğu muhtac-ı beyan değildi ve Tanzimat-ı Hayriyye'nin tesisi dahi ancak bu niyyet-i hâliseye mübtenidir. Cümlelerin ma'lumu olduğu üzere Tanzimat-ı Hayriyye'nin mevadd-ı esâsiyyesi kesb-i istikrar etmişise de nizâmât-ı müteferria henüz bir kararsızlık halinde bulunduğu cihetle usul-i idare-i mülkiyyenin her şubesinde bir nev'i noksan ve halel görünmemek ve bu hal ise maksad-ı sahihe vusule mâni ve hâil olmakda olduğundan artık şu ahval-i müşevveşenin ıslahına kemaliyle takayyüd ve ihtimam olunmak farz derecesine varmıştır. ve sırasıyla kararlaştırılacak mevadd-ı mühimme mehakim-i şer'iyyeden ahkâm-ı münife-i şeriat-ı garranın tamamıyla icrası ve hükümet ve zabıt-i memleketin kuvveti ve asayiş ve mamriyyet husulü ve kâtibe-i mesalihde adalet ve hakkaniyyet kaidesinin iltizamı ve umûr-ı maliyyenin mazbutiyyeti ve kaffe-i sunuf-ı teb'amızın ıslah-ı ahvali keyfiyyatı olacaktır".
117. Seyitdanliođlu, a.g.e., s. 47-53; Akyıldız, Tanzimat., s. 258.
118. BOA., Tanzimat-ı Hayriyye Defteri, No: 1, s. 1-3; Takvîm-i Vekâyi', Def'a: 187, 15 Ramazan 1255; Düstur, I. Tertip, c. 1, s. 4-7, İstanbul 1289.
119. BOA., Meclis-i Tanzimat Defterleri, No: 1, s. 1-10, 21 Safer 1271/13 Kasım 1854.